

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HVAD SKAL DET NYTTE?

De radikale og forsvaret

1894—1914

af

TAGE KAARSTED

X

SØREN LUNDS FORLAG

Århus 1958

COPYRIGHT BY TAGE KAARSTED
SKIVE FOLKEBLADS BOGTRYKKERI 1958
2. OPLAG

Indhold

Forord	7
KAPITEL I. Forspillet til 1905	9
Før systemskiftet. „Uroen i Venstre“.	
KAPITEL II. Odense-programmet	17
KAPITEL III. Den ideologiske baggrund	23
Alliancepolitik. Københavns befæstning. National selv- følelse. Krigsfare? Neutralitetsbevogtning. Folketingets Venstres syn.	
KAPITEL IV. Praktisk politik	37
Rigsdagsarbejdet 1905—08. Valget i 1906.	
KAPITEL V. Forsvarskommissionen	42
Oberstløjtnant Flindt. Oppositionen mod hans forslag. Hovedbestyrelsesmødet 7. 1. 1908. Landsmødet i maj 1908.	
KAPITEL VI. Betænkningen	55
Folketingets Venstres forslag. Polemik med Social- demokratiet.	
KAPITEL VII. Forsvarsspørgsmålets løsning	63
De radikale og forholdet til Tyskland. Neergaards for- slag. Valget i 1909. I. C. Christensens sejr.	
KAPITEL VIII. I regering	76
Det første ministerium Zahle. Skærmydsler med office- rerne. Krabbe. Valget i 1910. Da forsvarssagen døde. Fred og ingen fare.	
KAPITEL IX. Konklusion	88
Hvad skulle det nytte?	
Noter og henvisninger	93
Kilder og litteratur	101

Omslagstegningen forestiller P. Munch i folketinget 17. 6. 1909 under en militærpolitisk debat. Til venstre ses oberst N. P. Jensen og til højre den radikale A. S. Hedegaard. Tegning af Axel Andreasen i Politiken. Klicheen hertil og til billederne side 15, 24, 28, 48, 50 og 66 er velvilligst udlånt af Det danske Forlag.

Forord

Formålet med denne kritiske vurdering af de radikales forsvarspolitik fra 1894 til 1914 har været at søge følgende fire spørgsmål besvaret: hvorledes formuleredes den radikale ideologi på det militær- og udenrigspolitiske område, hvordan søgtes den omsat til praktisk politik, hvilke brydninger af politisk eller taktisk art opstod der herunder, og endelig hvilken indflydelse formåede de radikale at øve på forsvarspolitikken i den behandlede periode.

Tiden fra Det radikale Venstres dannelse i 1905 og indtil 1909—10, hvor forsvarssagen „døde“, har fået den udførligste behandling, men ved i et rids at trække linjerne bagud til 1894, hvor det storpolitiske forlig bragte en ende på provisorierne, og fremad til 1914, får man større mulighed for at anskue specielt Det radikale Venstres militærpolitik i det rette perspektiv.

En systematisk fremstilling efter problemer ville have frembudt visse fordele, men på den anden side får man ved at gå kronologisk frem større mulighed for at belyse taktikkens stadigt skiftende aspekter, selvom gentagelser derved ikke kan undgås.

Det anvendte kildemateriale har væsentligst bestået af dagblads- og tidsskriftartikler, pjecer og rigsdagstryk, ligesom det har været af stor betydning, at utrykt materiale fra Det radikale Venstres og Ove Rodes arkiver — især korrespondancen fra P. Munch og oberstløjtnant H. E. Flindt — har kunnet benyttes. For adgangen til disse arkiver takkes Det radikale Venstre og Ove Rodes arvinger ved højesterets-sagfører Stig Rode og redaktør Jørgen Rode.

For positiv interesse under udarbejdelsen takker jeg navnlig professor, dr. phil. Troels Fink, universitetslektor, mag. art. Erik Reske-Nielsen og cand. mag. H. P. Clausen. Bankdirektør Niels Jensens jubilæumslegat, der har støttet mine studier, og Skive Folkeblad, som har ydet tilskud til trykning af afhandlingen, bringer jeg min bedste tak.

Århus, i marts 1958.

T. K.

KAPITEL I

Forspillet til 1905¹⁾

Ved det store, skelsættende forlig i 1894 mellem Højre-regeringen og Det moderate Venstre gik også forsvarsspørgsmålet ind i en ny fase. Københavns befæstning, som Estrups regering ulovligt havde bygget, blev anerkendt, men samtidig understregedes det, at forsvaret alene skulle have neutraliteten som mål. Tillige nedsattes militæruddgifterne noget, og indkaldelserne begrænsedes.

Forliget med anerkendelsen af fæstningen var en stor skuffelse for de radikale venstremænd. Politikens redaktør, *Viggo Hørup*, der havde rettet så mange sønderlemmende angreb mod militarismen og vort militærvæsen, meddelte, at han ikke længere ville stille sig til valg, og hans kollega *Edvard Brandes* nedlagde sit mandat som folketingsmand. Men forliget havde også den følge, at alle forligsmotstanderne bankedes sammen i et fast sammenhold mod de moderate „forrædere“ og de hastigt skiftende Højre-regeringer. I april 1895 stiftedes nemlig *Venstre-Reformpartiet* med den vestjyske skolelærer *I. C. Christensen* som den ledende kraft.

Forsvarsspørgsmålet var af mange årsager vanskeligt for det store parti. Alt for hård en fremfærd fra partiet i denne sag kunne kalde Estrup med samt hans provisorier frem på den politiske arena igen, og det ønskede man ikke. Derfor

nøjedes man med at kræve nedgang i militærudgifterne og undgik længe alt for afgjorte udtalelser²). Men en anden faktor, der betingede, at Reformpartiet manøvrerede militærpolitisk forsigtigt, var den omstændighed, at partiet var meget uensartet sammensat. Der skulle tages hensyn til de radikale — Hørup og Politikens antimilitaristiske kreds — hvis exponent i folketinget nu først og fremmest var *Christoffer Hage*, og partiets moderate fløj med den senere justitsminister *P. A. Alberti* i spidsen måtte heller ikke stødes. Endelig kompliceredes forholdene ved, at Reformpartiet samarbejdede med Socialdemokratiet, der var udpræget antimilitaristisk. Men I. C. Christensens taktiske og politiske dygtighed fejrede store triumfer. Han forstod at holde hele den brogede flok af venstremænd samlet under én hat.

Om selve det grundlæggende princip, at landets eneste udenrigspolitiske stræben måtte gå ud på at holde Danmark strengt neutralt, var der almindelig enighed. Men den neutralitet, som Reformpartiet og også regeringen gik ind for, var passiv og ønskedes ikke anerkendt eller garanteret af magterne. Partiet kom her i modstrid med den radikale fredsven *Frederik Bajer*, som gjorde sig til talsmand for en aktivt handlende neutralitet, hvad han ganske vist ikke altid havde gjort³). Det var ingen let opgave at holde Reformpartiet sammen. Allerede samme år, som partiet blev stiftet, gik ni radikale venstremænd ved afstemningen i folketinget sammen med Socialdemokratiet og stemte mod en bevilling på 40.000 kr. til vedligeholdelse af fæstningen; resten af Reformpartiet stemte af taktiske grunde for⁴). Spiren til begivenhederne i 1905 var således lagt allerede 10 år, forinden de indtraf.

Men I. C. Christensen tog intet skridt til repressalier overfor de ni. Den antimilitaristiske bevægelse var stærk — og blev det ikke mindre i den følgende tid, blandt andet under

indtryk af stormagternes oprustning. Et håndgribeligt udtryk for de antimilitaristiske strømningers styrke i tiden umiddelbart før systemskiftet har man i I. C. Christensens bekendte tale fra 17. januar 1899. Baggrunden for den var, at ministeriet Hørring i 1898 havde brugt en halv million kr. til ammunition uden at spørge folketinget. Venstre-Reformpartiet nægtede bevillingen, og I. C. Christensen fremkom da med en militærpolitisk „trosbekendelse“ som han senere ofte blev konfronteret med. „Vi kan ... ikke værne vor neutralitet, og vi må gøre os klart, at det ikke kan nytte, vi vil gøre det ... Nej, hvad vi kan gøre, og også bør gøre, er, at vi har vore sager således indrettet, at vi kan *konstatere* vor neutralitet ...“⁵).

Udtalelsen dækkede næppe I. C. Christensens virkelige opfattelse, dens kategoriske form var en tribut til partiets venstre fløj og samarbejdet med socialdemokraterne.

*

Ved det såkaldte systemskifte i juli 1901 kom Venstre-Reformpartiet selv til magten under ministeriet Deuntzer. Hvorledes skulle det nu gå med sammenholdet i partiet, når man ikke længere havde kravet om regeringsmagten som det mål, hvorom alle enedes?

Det måtte virke som en provokation mod de radikale i partiet, at en notorisk fæstningstilhænger som oberst, senere generalmajor *V. H. O. Madsen* blev krigsminister, og han blev da også et stridens æble.

Foreløbig var der dog almindelig enighed om at nedsætte en parlamentarisk forsvarskommission (1902). Det var påkrævet af saglige hensyn; men tillige særdeles ønskeligt for regeringspartiet af taktiske grunde; sålænge kommissionen sad — og den sad længe — var der udsigt til, at man kunne slippe for at strides om, hvorvidt vi skulle „hævde“

neutraliteten, kun „konstatere“ den eller eventuelt helt afvæbne.

Når konflikten alligevel brød ud i lys lue, længe inden kommissionen var færdig, skyldtes det i høj grad, at radikale hørupper udenfor Reformpartiet ret snart begyndte bevidst at arbejde for oprettelsen af et særligt radikalt og antimilitaristisk parti. Studentersamfundet var arnestedet for denne bevægelse, og i september 1903 startede en kreds af intellektuelle i København „*Den radikale Klub*“, hvis oprettelse betød en akcelleration af planerne om et radikalt parti. De to ledende personligheder var historikeren, dr. phil. *P. Munch* og Politikens redaktionssekretær *Ove Rode*, der tidligt havde trådt op mod militaristiske tilbøjeligheder i venstrekredse. Det var således Rode, der i januar 1901 havde udmøntet fyndordet „uniformen og den bløde hat“ om de efter hans mening skadelige bestræbelser for et samarbejde mellem officerskorps og højskole⁶).

Formålet med *Den radikale Klub* var at udforme og senere agitere for et radikalt program⁷). Ved klubbens andet møde den 16. oktober 1903 talte *Ove Rode*, især vendt mod krigsminister *Madsen*, om radikale venstremænds stilling til ledende venstrepolitikeres udtalelser i sommer. Rode gjorde sig her til tilhænger af afvæbning, men med bibeholdelse af et lille søværn og en politivagt, bestående af lejetropper, eller, når det kom højt: af et kompromis om en kraftig nedsettelse af militærudgifterne. „Det er“, sagde han, „en svag stilling, intet program. Og dog er det en styrke: det er Venstres gamle program“⁸). Ret beset rummede udtalelsen to standpunkter: „politivagt“ og „Venstres gamle standpunkt“, og vi skal senere følge, hvorledes disse to anskuelser brødes.

At de ledende reformmænds militærpolitiske udtalelser gav anledning til påtale, skyldtes i høj grad de senere så

stærkt omtalte *Lütkenske forhandlinger*. I. C. Christensen havde i 1902—03 haft kaptajn L. C. F. Lütken i Berlin i hemmelig mission. Han skulle orientere sig om Tysklands syn på os specielt under en stormagtskonflikt. Der var intet at tage fejl af — Tyskland ville straks lamslå os, hvis det under en storkrig ikke mente at kunne stole fuldt ud på os. I konsekvens af Lütkens sendelse begyndte I. C. Christensen at forberede og tilrettelægge en drejning af partiets udenrigs- og forsvarspolitik, og han må sikkert have gjort sig klart, at en sprængning af partiet på et eller andet tidspunkt ville indtræffe. „Uroen i Venstre“ blev følgen⁹). Alvoren i Danmarks situation understregedes ved, at kejser Wilhelm i december 1903 havde meddelt kong Christian IX — og dermed den danske regering — at den tyske flåde kunne tænkes at ville afspærre de danske farvande for at

„Nix pille ved fæstningen“.

Konsejlspræsident Deuntzer løfter pegefingeren overfor krigsminister Madsen.

*Da det krudttårn byen bragte
i en rædsel for et fut,
sagde Madsen ganske sagte:
„Ud på fortet med det krudt!“
De som før så skøvt til Madsen,
fik nu atter på ham mod:
„Når han sprænger hele kassen,
har han gjort en gerning god!“
Men han løved' blot i hast
kassematter — bombefast.*

(Klods Hans 7. 2. 1904).

forhindre England i at angribe Rusland under den tilstundende krig med Japan. Danmark måtte gøre sig rede til at forsvare sin neutralitet¹⁰).

Dette var baggrunden for, at krigsminister Madsen uden bemyndigelse fra folketinget indkaldte mandskab til søforterne og befæstede Saltholm, da den russisk-japanske krig brød ud i februar 1904. Da regeringen af let forståelige grunde ikke kunne redegøre for sine egentlige motiver, skærpedes de radikales holdning til Madsen. I forvejen havde de et godt næn til ham, fordi han et halvt års tid i forvejen i nogle nye krudtmagasiner, der var lavet i fæstningsvolden for at formindske eksplosionsfaren i København, havde ladet bore et antal temmeligt uskyldige huller i væggene, der gjorde rummene anvendelige som kassematter. Skønt affæren var en ren bagatel, blev den udlagt som en udbygning af landbefæstningen, og da den gamle radikale politiker *Jens Busk* fik forevist hullerne, udbrød han: — Vi er blevet snydt og narret!¹¹). Da sagen kom for i folketinget tog også Reformpartiets militærordfører, juristen *C. Th. Zahle*, afstand fra Madsens handling. Nu var det altså atter galt, mangan venstremænd blev gram i hu, og socialdemokraterne interPELLerede i folketinget¹²). Rode skrev ved denne lejlighed til de to folketingsmænd af Reformpartiet, redaktør *Carl Slengerik* og gårdejer *Kristjan Pedersen*, at det ville virke „ganske overordentlig forstemmende“, hvis forespørgslen blev afvist ved et votum, hvori hele Reformpartiet deltog. Det ville svække, hvad der yderligere påtænktes. Samtidig udtrykte Rode sin glæde over, at venstremænd på rigsdagen nu var „til sinds at træde energisk op mod Madsens reaktionære fæstningspolitik og hans tro og love brydende arbejde. Men hvorledes var det muligt, at denne optræden kunne indledes med, at alle blev medansvarlige i en sådan tillidserklæring til manden“, spurgte Rode¹³).

*Zahle og Slengerik
vender efter partimødet
12. 1. 1905
I. C. Christensen
og Venstre-Reformpartiet
ryggen.*

Tegning af
Axel Andreasen
i Politiken 13. 1. 1905.

Socialdemokratiets interpellation afvistes imidlertid ved et tillidsvotum til Madsen, vedtaget med alle stemmer mod socialdemokraternes. Munch skrev da i sit nystiftede tidskrift „*Det ny Aarhundrede*“, at de radikale rigsdagsmænd burde have taget den afgørende kamp med partiets flertal nu¹⁴).

Samtidig med denne episode udsendte Den radikale Klub to flyveskrifter om forsvaret¹⁵). Den ene bar titlen „Det kan ikke nytte“ og var af C. F. Tscherning. Den anden var

af kaptajn M. Rovsing og hed „Fæstningen er landsskadelig“. Udgivelsen besørgedes af P. Munch¹⁶).

Pjecerne, Rodes brev og Munchs artikel taler deres tydelige sprog om, at de radikale udentings-politikere bevidst stilede efter at fremkalde et brud med Reformpartiet; men de radikale venstre-reformmænd i folketinget følte sig endnu bundet af loyalitet overfor parti og regering og havde næppe lyst til nu at komme i opposition.

Da det i november 1904 blev kendt, at krigsministeren havde foretaget væsentlige bevillingsoverskridelser, kunne han ikke reddes. Ministerkrisen endte dog med hele ministeriet Deuntzers demission, da I. C. Christensen selv ville til. Ved det nye ministeriums sammensætning ønskede han ikke at tage hensyn til sit partis radikale fløj. Han ville gøre partiet homogent, så det kunne stå fast samlet om den nye regering, i hvis program det hed, at man ikke skulle vente nedgang i militærudgifterne. I. C. Christensen havde „tabt sin tro“, som de radikale sagde. Dette medførte, sammen med talrige andre faktorer, Venstre-Reformpartiets sprængning. 12 — senere 13 — medlemmer under ledelse af C. Th. Zahle og herredsfoged *Christoffer Krabbe* udskiltes i slutningen af januar 1905 af partiet og antog navnet „*Folketingets Venstre*“¹⁷).

Odense-programmet

Mens alt dette stod på, havde Den radikale Klub bestræbt sig på at tilvejebringe en samlet landsorganisation. Den 20. februar 1905 afholdtes i Wivels lokaler i København et møde med 53 repræsentanter fra hele landet. Her forelagdes et af juristen *Oskar Johansen*, Munch og Rode udarbejdet „foreløbigt udkast til program“, som det vedtoges at forelægge på et landsmøde i Odense i maj. Allerede på dette tidspunkt sporedes et vist modsætningsforhold mellem kredsen omkring Den radikale Klub og Folketingets Venstre¹).

Udkastets militærpolitiske afsnit lød:

- „1. Danmark erklærer sig vedvarende neutralt.
2. Danmark støtter og fremmer de internationale bestræbelser for fred og ret, særlig ved indgåelse af voldgiftstraktater.
3. Militærudgifterne nedbringes til det for varetagelsen af vor neutralitet fornødne.
4. København erklæres for en åben by. Den bestående fæstning nedlægges“²).

Under udarbejdelsen havde forfatterne været enige om punkterne 1, 2 og 4, mens Munch oprindeligt havde foreslået en anden formulering af punkt 3, nemlig: „Hærens og flådens militære opgaver indskrænkes til at konstatere fredsbrud og nedlægge den folkeretlig fornødne indsigelse

derimod. Militærudgifterne nedbringes til, hvad dette formål kræver“. Men Oskar Johansen protesterede, og det blev hans formulering, der forelagdes mødet³).

Her blev det ikke modtaget med ubetinget velvilje. Redaktør *Fr. Aubeck* og lærer *Peter Dam*, Nexø, forlangte en sætning om afvæbning i al fald som endemål med i programmet, og gårdejer *Jørgen Hald*, partiets senere landsformand, fandt, at udkastet lignede I. C. Christensens program for meget. Andre, som bygmester *Jens Andersen*, Frederikshavn, og højskoleforstander *Helge Hostrup*, anså udkastet for godt nok. Den sidste fremhævede, at den store forskel mellem det foreslåede program og I. C. Christensens lå i, at det radikale nævnede fæstningens nedlæggelse. Under mødet medgav Munch, at punkt 3 burde skærpes, men af hensyn til Folketingets Venstre måtte han gå imod at nævne afvæbning.

Mødet nedsatte et udvalg til behandling af spørgsmålet. Munch var ordfører, og udvalget stillede et sålydende ændringsforslag: „Militærudgifterne nedbringes efterhånden til det for at fastslå vor neutralitet fornødne land- og søpoliti“. I spørgsmålet hvervet hær havde udvalget stået delt og kom derfor ikke med noget forslag.

En livlig diskussion om „land- og søpolitiet“ udspandt sig. Aubeck, Hostrup, direktør *Vilhelm Rasmussen* og professor *C. N. Starcke* ønskede bestemt, at det skulle med. Aubeck sagde, at afvæbningstilhængerne ville nøjes med dette for enighedens skyld, og Hostrup var ængstelig for, at en udeladelse af ordene ville gøre det militære program „for vagt“, som han udtrykte sig. Modstandernes argumenter var overvejende behersket af taktiske motiver. Man kunne støde vælgerne fra sig med „land- og søpoliti“, og Rode foreslog at tage ordene ud. På dette punkt, hvor Folketingets Venstre havde sin stærkeste stilling i befolkningen, burde man

„Nu stedes landet i våde“.

De radikale — „rebellerne“ — går til angreb på Reformpartiet. Blandt frontkæmperne ses af de radikale: Zahle, Krabbe, Slengerik og Rode med fanen. Af Reformpartiet ses bl. a.: Sigurd Berg, I. C., Alberti, Vilhelm Lassen og på højre fløj Anders Nielsen. I baggrunden skimtes Højres regiment parat til at gribe ind; man gætte på hvilken side!

Tegning af Alfred Schmidt i Klods Hans 21. 5. 1905.

rette sig efter det. Ordene kunne altid sættes ind, men at sætte dem ind nu og slette dem senere, ville se ud som et tilbageslag. Sagfører *Konrad Levvysohn* kaldte land- og søpolitiet „en brand i næsen på Folketingets Venstre“. Andre delte dette synspunkt, og Oskar Johansen vandt da gehør for sin opfattelse: Man burde ikke være negative som Folketingets Venstre, der krævede en „virkelig“ nedsættelse, men positive. Lad os vedtage den oprindelige formulering og forelægge den for Folketingets Venstre med den forøgede vægt, forsamlingens tilslutning ville give, sagde han. Skulle galt være kunne man gå tilbage til det, udvalget havde forelagt. Dette vedtoges enstemmigt⁴).

I et af redaktør *Niels Bransager* affattet opråb udtaltes varm tilslutning til den antimilitaristiske holdning, Folketingets Venstre havde indtaget. Regeringens militærpolitik betegnedes som en opgivelse af et af Venstres gamle programpunkter⁵).

Aldrig så snart var opråbet sendt til underskrift hos ledende meningsfæller over hele landet, før georgeismens førstemand, godsforvalter *S. Berthelsen*, protesterede: „Ikke blot fordi militærsagens *økonomi* — som ikke er militarismens kærnepunkt — deri er pustet op til et væsentligt programpunkt, tværtimod Hørups ord og al sund fornuft. — Men mest fordi den i *efteråret* påbegyndte bevægelse for at opbygge et nyt folkeparti på et rationelt program, nu ved dette tarvelige opråb skal omgøres til en garde omkring de i *januar* (af andre grunde) udtrådte venstremænd, der ikke er i stand til at grundlægge et nyt parti, hverken ifølge deres fortid eller deres optræden fornylig“⁶).

Om Berthelsens brev fik følger, ved vi ikke, men på et forretningsudvalgsmøde, som Det radikale Venstres stifterkreds afholdt i Odense den 19. maj — dagen før det stiftende landsmøde — forkastedes Oskar Johansens med møje

vedtagne formulering af punkt 3. Munch og Bransager kom i stedet med et forslag, der nærmede sig Munchs oprindelige: „Hærens og flådens hovedopgave er at konstatere neutralitetsbrud og drage omsorg for, at neutralitetspligterne ikke krænkes af danske undersåtter“. Den sidste sætning kunne unægtelig give forestillinger om, at militærets væsentligste opgave var at holde styr på landets egne indbyggere, og på mødet kunne der heller ikke opnås enighed om denne formulering. Det blev Ove Rode, som fandt de forløsende ord — medtagende grænse- og søpolitivagten, der ellers var blevet afvist på Wivel-mødet. Med Rodes formulering fandt programpunktet den form, hvorunder det dagen efter på Det radikale Venstres første landsmøde blev vedtaget i det såkaldte Odense-program. Det lød: „Hærens og flådens hovedopgave er som grænse- og søpoliti at varetage landets neutralitetspolitik. Militærudgifterne nedbringes til, hvad dette formål nødvendigt kræver⁷⁾).

På landsmødet blev det militærpolitiske afsnit forelagt af Munch. Diskussionen drejede sig i første række om en eventuel afskaffelse af værnepligten. Munch — og med ham de fleste andre — gik imod krav herom rejst af lærer *Grønvald Fynbo*. Den hvervede hær kunne let blive et våben i magthavernes hænder, sagde Munch, og forslaget nedstemtes. Et udtalt argument mod lejeværen var nok også de økonomiske konsekvenser. Den store betydning, det nye parti tillagde forsvarsspørgsmålet, understregedes ved, at afsnittet herom sættes først i programmet. Et forslag fra pastor Keiser-Nielsen om at lade det forfatningspolitiske komme før det militærpolitiske fik Munch i forening med Rode afslivet⁸⁾).

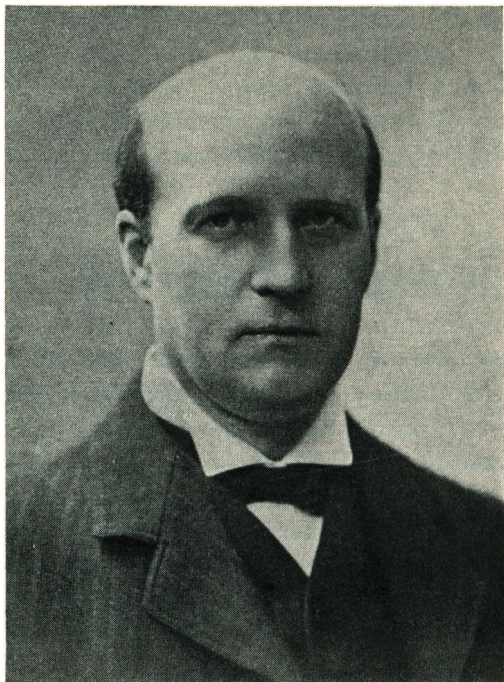
Efter vedtagelsen af programmet indfandt medlemmer af Folketingets Venstre sig, og Zahle gav tilslutning til den nye organisation og dens program. Folketingets Venstre og

Det radikale Venstre havde sluttet forbund, men det militær-politiske afsnit var en bitter pille at sluge for Folketingets Venstre, ligesom dette må have forekommet Det radikale Venstre dubiøst i forsvarspolitisk henseende. Det var et fornuftsægteskab mere end et inklinationsparti.

Den ideologiske baggrund

Som det fremgår, var dr. Munch fra første færd en af de mest aktive ved Odense-programmets udarbejdelse. Der kan næppe være tvivl om, at han så sine tanker udtrykt i de anførte programpunkter. Umiddelbart før programmets vedtagelse og i tiden efter har han i en række artikler, navnlig i *Det ny Aarhundrede*, der udkom 1903—09, med gæld til bl. a. Tscherning og Hørup udformet det idégrundlag og stillet de krav på det militære område, som koncentreret i programmets korte sætninger blev *Det radikale Venstres*. Det var vel især Munchs skyld, at Danmarks forhold til omverdenen og det dermed tæt forbundne militærspørgsmål kom til at indtage en så fremtrædende plads i *Det radikale Venstres* politik. Andre har også ytret sig — især Ove Rode —, men Munch er den, der har argumenteret fyldigst og som regel først. Når de radikales idéer vedrørende militærspørgsmålet skal behandles i det følgende, vil det derfor navnlig ske på grundlag af Munchs artikler.

Alliancepolitik. Et af de problemer, man beskæftigede sig med i den forsvarspolitiske debat, var, om Danmark ved alliance med et eller flere lande kunne betrygge sin eksistens. Tanken om et *nordisk forsvarsforbund* stod utvivlsumt for mange i et forklaret skær; men Munch afviste et sådant forbund. I tilfælde af et tysk, russisk eller engelsk angreb

P. Munch.
Fot. 1909.

på Danmark ville det nemlig efter hans optattelse være umuligt for Norge og Sverige at sende styrker til hjælp, fordi både England, Tyskland og Rusland beherskede havet og derfor kunne hindre troppeoverførsler. Det samme ville være tilfældet, hvis Norge eller Sverige blev angrebet. Iøvrigt mente Munch, at Norge og Sverige af nødvendighed ville foretrække at holde deres tropper hjemme til eget værn. Et nordisk forsvarsforbund ville derfor være uden betydning, da de tre landes geografiske beskaffenhed ikke gjorde dem stærkere i forening, end de var hver for sig. Fælles forsvar ville endvidere sige fælles udenrigspolitik, og det kunne betyde en fare for Danmark, da Sverige måske søgte

tilnærmelse til Tyskland til værn mod Rusland. Yderligere kunne en nordisk alliances førere lettere forledes til at blande sig i stormagtspolitikken end det svage Danmarks udenrigsministre, hvortil kom, at en alliance formentlig ville medføre fordoblede militærbyrder, for at vi forholdsmæssigt kunne komme på højde med Sverige¹).

Rode gik et skridt videre: Hvis Tyskland blev forbundets fjende, ville Jylland blive tysk område. Sjælland kunne måske få lov at blive i forbundet som et appendix til Sverige, idet Rode synes at have forudsat enten et svensk-(norsk) forsvar af Sverige — eller en svensk-tysk forståelse²). En nordisk alliance måtte altså forkastes, fordi den i stedet for at bringe Danmark større sikkerhed tværtimod øgede faren. Den eventuelle præventive virkning drøftedes ikke.

De indvendinger, Munch havde mod et forbund med *England*, virker irrelevante set ud fra et storpolitisk aspekt. Forbundet ville nok møde sympati i befolkningen, sagde han; men vi burde betænke os, thi en stor del af den engelske befolkning var politisk umyndiggjort, og den hårde måde, hvorpå England behandlede Irland og Indien, kunne også skræmme os. Endvidere måtte man huske, at England før havde vist sig utilbøjelig til at hjælpe, navnlig i 1864. Var vi imidlertid nødt til at slutte forbund med nogen, ville England trods alt være det mindste onde, fjøede Munch dog til. Men ville England overhovedet have os med? Tyskland ville næppe tolerere et sådant forbund. Den danske flåde var meget lille i forhold til den engelske, og vor hær kunne ikke gavne England stort, mens England heller ikke kunne sikre Danmark. Vi opnåede kun at gøre vort land til en kampplads for de to landes hær og flåde med risiko for Danmarks deling ved Storebælt. En dansk-engelsk alliance ville derfor være et uopretteligt fejlgreb³).

Personligt følte Munch stærk uvilje overfor *Tyskland*⁴),

og det faldt ham ikke svært at afvise „den fortvivlelsens nødudvej“, et forbund med dette land måtte være. En alliance ville medføre dansk underkastelse under Tyskland, et løsere forbund krig med England om Østersøen.

Alliance med *Frankrig* kunne der ikke være tale om, da Frankrig var Tyskland militært underlegent. Heller ikke *Rusland* kunne yde os beskyttelse, ligesom også et forbund med en *gruppe stormagter*, f. eks. England og Frankrig, afvistes⁵).

Der var næppe mange ansvarlige, som for alvor tænkte på at føre Danmark ind i en militær-alliance på dette tidspunkt. Forholdet til Tyskland var den afgørende faktor. Fra de Lütkenke forhandlinger ved vi, at Tysklands primære ønske var, at det kunne stole på os. Munchs argumentation imod et engelsk-dansk forbund var derfor sikkert rigtig, thi et sådant forbund ville være vendt mod Tysklands interesser i at beherske indsejlingen til Østersøen. På samme måde ville andre allianceplaner utvivlsomt støde på tysk modstand. Ved en alliance med Tyskland kunne vi give det tydeligst tænkelige udtryk for vor vilje til ikke at gå mod Tyskland, men om et så drastisk skridt var påkrævet for at berolige Tyskland om vore hensigter, gjorde Munch sig øjensynlig ingen forestillinger, ligesom han heller ikke berørte tanken om en eller anden form for forståelse med Tyskland.

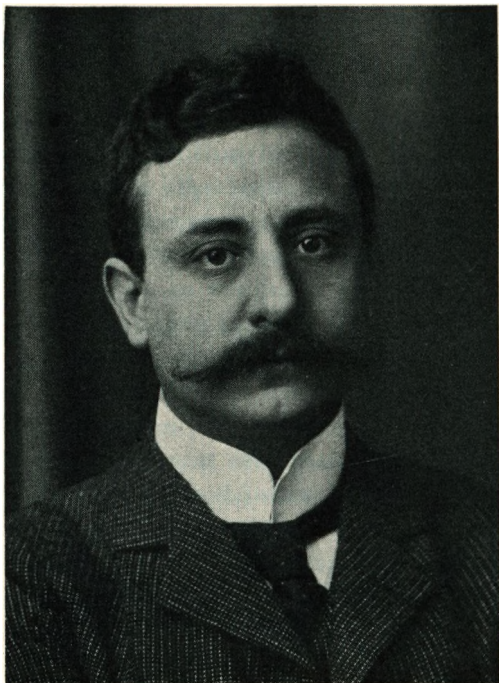
Da alle alliancemulighederne var afvist, kom Munch naturligt til den konklusion, at Danmark måtte iagttage streng og vedvarende neutralitet. Men skulle vi prøve at opnå garanteret, subsidært anerkendt neutralitet, eller skulle vi uden videre erklære Danmark principielt og vedvarende neutralt? Denne første mulighed kunne efter Munchs opfattelse føre os ind i stormagtsforhandlinger med de allerfarligste konsekvenser. Problemet uddybedes ikke nærmere,

men Munchs tanke var formentlig, at de stormagter, med hvem vi forhandlede om en garanti eller en anerkendelse af vor neutralitet, let kunne stille modstridende krav til os (f. eks. Tyskland og England). Derimod gjorde Munch meget realistisk opmærksom på, at en garantierklæring eller et løfte fra en stormagt ikke var meget værd den dag, det var i den pågældende magts interesse at krænke Danmarks neutralitet. Garanteret neutralitet måtte derfor udelukkes, og Danmark skulle nøjes med at udstede en erklæring om under alle forhold at indtage en stedsevarende neutralitet⁶).

*

Københavns befæstning. Det spørgsmål meldte sig nu, hvad der bedst tjente til at opretholde neutraliteten. Som det blev udtrykt i Odense-programmet, var det i hvert fald ikke Københavns befæstning. Man kunne ikke sammenligne den med Antwerpens, som fæstningsvennerne ofte gjorde, skrev Munch. Antwerpen var mindre end København og derfor nemmere at beskytte. Københavns befæstning var desuden halvfærdig og forældet, den lå for nær ved byen og havde kun én forsvarslinje mod Antwerpens to. Hertil kom, at vi slet ikke havde mulighed for at bemane fæstningen hurtigt nok. Under en krig mellem England og Tyskland ville den rimeligvis blive erobret af tyskerne; men selv om København skulle have held til at holde en tysk angrebshær stangen i kortere tid, ville det intet formål tjene, thi vi kunne ikke gøre regning på hjælp fra England. Og befriede englænderne os virkelig, ville de straks kræve, at vi tilsluttede os England⁷).

Rode havde endnu et argument på hånden: Kunne — spurgte han — Jylland og Fyn forsvares i København? Og kunne Danmarks rige bestå, når Jylland og Fyn var tabt, men København endnu hævdet? Begge spørgsmål besvaredes

Ove Rode
Fot. 1902.

med nej. Når rigets største del var gået tabt, kunne Danmarks rige ikke bestå. Denne sidste deling af Danmark betød Jyllands germanisering, Sjællands forsvenskning⁸).

Fæstningstanken, som den kunne realiseres i Danmark, var formentlig også ud fra datidens forudsætninger umulig. Dette erkendtes foruden af radikale og socialdemokrater også af det store Venstre-Reformparti. Man kan da spørge, om det var nødvendigt at argumentere så kraftigt imod den. Dette forhold skyldtes, som vi skal vende tilbage til, en fejlvurdering af I. C. Christensens og Reformpartiets holdning til Københavns befæstning.

De radikales væsentligste grund til at gå mod befæst-

ningsanlæg og større troppe- og flådestyrker var ikke disses bekostelighed og værdiløshed, men den fare, vi under en krig ville pådrage os ved at være krigsudstyret. Havde vi, skrev Munch, en stærk fæstning med en stor besætning og desuden en anselig flåde, var der ingen tvivl om, at tyskerne under en krig med England ville ræsonnere: det kan blive brugt mod os, lad os derfor selv tage fæstningen.

Kvintessensen i Det radikale Venstres holdning overfor forsvarsproblemet var altså, at Danmark måtte gøres militært værdiløst. Det, der kunne friste en stormagt i en farlig situation, var navnlig en fæstning, som for stor til os ville være et ypperligt våben i deres hånd, som havde magt til at bruge den, men også en kampøvet soldaterstyrke, som en sejrrig fjende kunne putte ind i sine rækker. „Vi må indrette os således, at vi militært set intet betyder. Da kan Tyskland ikke mistænke os for at ville slå følge med dets fjender, og da kan det ikke bruge os mod disse“⁹⁾.

Skal man vurdere idéen om Danmark som et militært tomrum kritisk, kan det fremhæves, at der også kunne være risiko ved at lade vort område ligge forsvarsløst hen. Tyskerne, der under en krig måtte være meget interesseret i, at Danmark ikke straks blev okkuperet af England, kunne meget vel tænkes at anlægge det synspunkt, at når Danmark ikke ønskede at træffe foranstaltninger til sit forsvar — hvorved den tyske nordflanke blottedes — så måtte Tyskland selv træde til og opstille et „dansk“ forsvar af en størrelse, som tyske militærekspertter ville anse for nødvendigt. Men dette spørgsmål tog Munch og de andre radikale militærskribenter ikke stilling til.

*

National selvfølelse. Fra forsvarsvenlig side beskyldte man undertiden de radikale for manglende fædrelandskærlighed,

og man hævdede, at et forsvar var nødvendigt for selvfølelsens skyld, af moralske grunde og af hensyn til udlandet¹⁰). Overfor disse mere mere følelsesbetonede argumenter påstod man fra radikal side, at respekten for vor tapperhed næppe ville skaffe hjælp fra udlandet, da den aldrig før havde hjulpet nogen. Man bestred, at et dansk forsvar havde nogen som helst betydning for vort folkeliv. Vor selvstændighed kunne ikke sikres med militær; vi kunne nok falde med ære og „sælge vor uafhængighed dyrt“; men det var fornuftsstridigt og frastødende. Der var ikke mere skam for et folk i at bukke under for overmagten, skrev Munch, end der var for en fredelig mand i at blive overvundet af en halv snes bøller. En moderne krig var hæslig, og det var svindel at foregøgle, at den havde nogen selvstændig værdi. Skulle vi blive stillet overfor et overvældende angreb, behøvedes intet blodoffer fra vor side for at bevare vor neutralitet.

Der var mangfoldige eksempler på, at en befolkning, som uden sværdslag var kommet under fremmedherredømme, havde opretholdt sin nationalitet. Fælles sprog, minder og temperament var efter Munchs mening nok til at give et folk modstandskraft under det fremmede åg. Vor kultur var vort eneste forsvar for nationaliteten. Vi burde udvikle næringsliv og udenrigshandel, foretage udstykning og delagtiggøre folkets laveste lag i den fælles kultur for derved at skabe samfølelse hos alle¹¹). Disse betragtninger skal utvivlsomt ses i relation til sønderjydernes kamp, og med visse modifikationer kunne de nok have deres rigtighed i en periode, der ikke kendte en senere tids effektive ødelæggelsesvåben eller moderne transportmidler, der tillader massedeportationer.

•

Krigsfare. I forbindelse med disse kulturoptimistiske anskuelser vil det være naturligt at undersøge, hvorledes de

radikale så på mulighederne for en stormagtskrig. I oktober 1905 skrev Munch, at der i alle Europas storstater var en så levende følelse af, hvilke rædsler en europæisk krig ville medføre, at en sådan var lidet sandsynlig, og han fremhævede, at regeringerne med Haag-møderne havde begyndt en fredsgerning i overensstemmelse med folkenes fredsbevægelse¹²). I april 1907 hævdede han, at faren for en europæisk krig, hvori vi kunne blive inddraget, blev ringere for hvert år. Det var en forhastet slutning at sige, at der altid ville blive ved at være krig, fordi der altid havde været krig, skrev han. Hvis en stormagtskrig trods alt brød ud, var der al sandsynlighed for, at den som krigen i 1870 blev begrænset til de to kæmpende magter¹³).

I juni 1908 fremhævede Munch i Det ny Aarhundrede, at der i de sidste 37 år overhovedet ikke havde været nogen krig mellem europæiske stormagter, skønt den store verdenskrig ustandselig var profeteret som uundgåelig. Der var heller ikke nu nogen udsigt til en stormagtskrig, idet en sådan ville medføre nød og ulykke, menneske- og pengetab af et omfang, som man ikke kendte i tidligere tid. Hertil kom, at Tyskland og England under en krig kunne tilføje hinanden store økonomiske tab, uden det dog med sikkerhed kunne siges, hvem der blev hårdest ramt¹⁴).

Munch beskæftigede sig også med muligheden af, at arbejderne ved generalstrejke kunne forhindre krig. Det kunne vel ikke med sikkerhed siges, at en krigserklæring i Tyskland eller England ville blive mødt med strejke, men sandsynligheden blev bestandig større, og allerede nu var man nået så vidt, at statsmændene i disse to lande var nødt til at regne med denne mulighed. Munch sluttede med at gøre opmærksom på, at fredskongressen i Haag 1907 og det net af aftaler, Europa ompændtes af, virkelig ville tjene til fredens opretholdelse. „Sådan taler al sandsynlighed for, at

vi ikke vil komme til at opleve nogen krig mellem europæiske stormagter ... Men sandsynligheden er ikke sikkerhed. Endnu står både folkene og deres herskere så lavt i kultur, at en krig, også en stormagtskrig, *kan tænkes*¹⁵⁾.

Det er således rigtigt, når Munchs politiske modstandere¹⁶⁾ hævdede, at han — og adskillige andre radikale — ikke anså en verdenskrig for sandsynlig, men det er ikke rigtigt, som det også har været hævdet, at de betragtede den som umulig. Det fremgår ikke alene af den nys citerede artikel, men tillige af de foregående, hvor Munch netop redegjorde for Danmarks forhold under krig.

*

Neutralitetsbevogtning. Men når Munch mente, at en storkrig ikke var sandsynlig og dertil havde den opfattelse, at vore krigsforberedelser var direkte skadelige, hvis den alligevel skulle indtræffe, hvorfor foreslog han da ikke afrustning? Suppleret af Rode svarede han, at en afrustning kunne vække ubehagelig opsigt i de stater, hvis herskere var fyldt af militære fordomme og derfor kunne finde det upasende, at en lille stat tillod sig helt at opgive militærvæsenet. Det var næppe tænkeligt, at en stormagt, der under store bekostninger for befolkningen holdt sin mandlige ungdom under den strengeste militærdisciplin i årevis, ville se venligst hen til, at en lille nabostat indrettede sig på den for befolkningen tillokkende vis, at de personlige og økonomiske militærbyrder totalt forsvandt¹⁷⁾.

Argumentationen kan forekomme søgt; og en mere nærliggende grund til, at Det radikale Venstre vendte sig mod total afrustning, var nok ønsket om ikke at vanskeliggøre forholdet til Folketingets Venstre.

Vi har her beskæftiget os med, hvad de radikale mente, vi *ikke* burde foretage os; men det støder på vanskeligheder

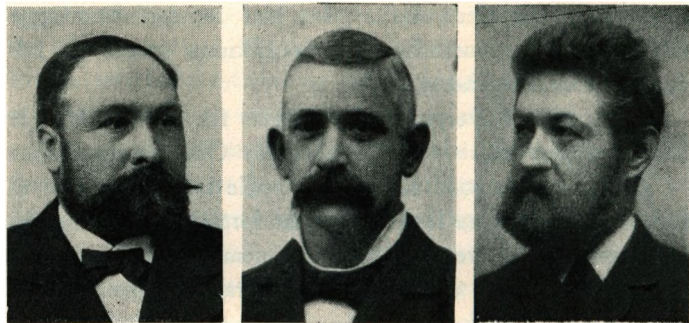
at skildre, hvad vi da skulle gøre, idet der før offentliggørelsen af forsvarskommissionens betænkning savnes en fylligere fremstilling heraf.

I en artikel i Det ny Aarhundrede fra april 1905 gav Munch dog et rids — en forløber for Odense-programmet — gående ud på, at vi måtte have nogle inspektionsskibe til at holde orden i vore farvande, til at føre tilsyn med fiskeri, til at ledsage en fremmed flåde gennem farvandene og til at påse, at danske undersætter ikke krænkede neutralitetsreglerne o. s. v. Desuden skulle vi have en mindre hær, der eventuelt kunne danne grænsevagt for at indfange marodører, modtage våbnene fra små hærafdelinger, som kunne tænkes at flygte over grænsen o. lign. — Kort sagt det, der i Odense-programmet kaldtes en „grænse- og søpolitivagt“.

En sådan ordning rummede den mindste fare for vor selvstændighed, idet forsvarsløshed var vort bedste værn. Tillige var den meget billigere, 15 mill. kr. årlig foruden et stort antal arbejdsdage sparedes¹⁸). Endelig ville et forsvaret efter de nævnte retningslinier, skrev Rode, forhindre, „at der hos andre magter end stormagter opstår tilbøjelighed til et overfald“¹⁹). Men var der andre magter end netop stormagterne, som i givet fald kunne tænkes at angribe Danmark?

*

Folketingets Venstre fremkom aldrig med en tilsvarende systematisk underbygning af sin forsvars- og udenrigspolitiske ideologi, der derfor fremtræder væsentligt uklare. Den stadigt gentagne grundanskelse var fæstningens nedlæggelse og formindskede militæruddgifter; men i forsvarskommissionen af 1902 uddybedes Folketingets Venstres betragtninger dog noget, og de kan da på visse punkter fremtræde som delvis selvmodsigende og næppe helt gennemtænkte. Tanke-

*De tre radikale medlemmer af forsvarskommissionen:
K. N. Kristiansen-Beder, Carl Slengerik og K. L. Fogtmann.*

gang og sigte var i al fald på visse punkter ikke i overensstemmelse med Munchs og Rodes syn.

Reformpartiet var ved kommissionens nedsættelse repræsenteret af ti mand, deriblandt folketingsmændene *K. L. Fogtmann, K. N. Kristiansen-Beder og Carl Slengerik*; disse tre gik i 1905 over i Folketingets Venstre. Kristiansen faldt dog ved valget i 1906, og Fogtmann udtrådte samme år på grund af sygdom, således at Slengerik til sidst var den eneste²⁰). Den betydeligste af disse tre var vel Fogtmann; men han var præget af sygdom. Den mest aktive under kommissionsforhandlingerne var da Slengerik, der som ung mand havde været løjtnant og derfor ikke var bange for at stille sin militære viden op mod de tilforordnede generalers og andre sagkyndiges.

Af afgørende betydning for Folketingets Venstres repræsentanter var den storpolitiske situation, og de udtalte sig alle tre her med langt mindre forbehold end Munch. Fogtmann mente således, at vi var inde i et storpolitisk forfølgelsesvanvid ved at tro, at alle magter lå på lur efter os. Den sidste menneskealder havde der ikke været krig mel-

lem Europas civiliserede stater, sagde Slengerik; man havde da nogen ret til at slutte herfra til fremtiden, og skulle krigens komme, blev vi i al fald ikke blandet ind i den. Under krigsoptræk ville Frankrig sikkert i god tid sende sin flåde for at hindre Tyskland i at besætte Danmark. Slengerik kunne iøvrigt heller ikke tænke sig, at Danmark ville blive angrebet af en stormagt i Europa, uden at der var gået noget i forvejen, som kunne tyde på, at noget sådant ville ske²¹).

Kristiansen var stærkt påvirket af voldgiftstanken og troede fuldt og fast på folkerettens betydning. Hvis en nation overfaldt en neutral stat, ville det sikkert blive indbragt for den faste voldgiftsdomstol og erstatning blive udbetalt for den påførte skade. Heller ikke han troede på den næste krig. Vi var omgivet af folkeslag, der stod på et lige så højt kulturtrin som vort eget folk, og de ville derfor respektere en af os udstedt neutralitetserklæring. Voldgiftstanken ville efterhånden vise sig så stærk, at alle civiliserede stater, som ikke var omgivet af uciviliserede folkeslag i en ikke alt for fjern fremtid kunne skride til afvæbning.

Indtil da skulle vort forsvar kun tjene til at opretholde — ikke neutraliteten, men som han mere snørklet og uklart udtrykte sig — „de regler, vi ved en udstedt neutralitetserklæring udtalte, vi ville følge under krige mellem andre nationer, og for at give vor protest mod et eventuelt overgreb en vis vægt“²²). Da betingelserne for at opretholde vor neutralitet var ringe, måtte „så lidt som muligt“ være løsenet (Slengerik), ja, udgifterne skulle pines så langt ned, at tilstanden blev utålelig (Fogtmann)²³).

Meget af dette kunne godt være sagt af Munch og Rode, men de tre ex-reformmænd drog en anden konklusion, for samtidig sagde Slengerik nemlig, at man måtte bort fra det blot kritiske standpunkt, der i mange år havde kendetegnet

Venstre, og han hævdede, at vi ikke kunne undvære „en egentlig krigsmagt“. Kom det trods alt til en krig, kunne den af magterne, der angreb os, forudsætte at møde ikke alene det beredskab, vi havde at sætte imod den til vort forsvar, men også den styrke, som den anden magt kunne optræde med sammen med vor. Heri lå „en ret antagelig garanti“ for, at man holdt sig i ro, i al fald en bedre garanti end den, der lå i en garanteret neutralitet. Derfor mente de tre at måtte nøjes med at reducere de nuværende hærudgifter med $\frac{1}{4}$ eller $\frac{1}{3}$, mens flådeudgifterne overhovedet næppe lod sig formindske, da det navnlig var flådens opgave at afværge neutralitetskrænkelserne²⁴).

Det klassiske programpunkt om nedlæggelsen af Københavns befæstning motiveredes med, at det var farligt at konstruere et bestemt afgørende punkt, hvoraf Danmarks skæbne afhang. Landets neutralitet ville først blive krænket ved Store Bælts kyster, og en sådan neutralitetskrænkelse kunne ikke afværges ved hjælp af Københavns befæstning. Forsvaret måtte spredes²⁵).

KAPITEL IV

Praktisk politik

I det foregående er Det radikale Venstres — og Folketingets Venstres — militærpolitiske teorier udviklet, og vi skal nu se, hvorledes disse idéer omsattes til praktisk politik, d. v. s. under valgkampen i foråret 1906 og i rigsdagsarbejdet 1905—08. Der må her forudskikkes den bemærkning, at kredsen omkring Den radikale Klub først ved valget i 1909 fik repræsentanter på tinge. Indtil da bestod Folketingets Venstre alene af fraspregnede reformmænd.

Sålænge forsvarskommissionen endnu ikke havde afgivet betænkning, fandt der ingen principielle debatter sted angående vort forsvars ordning. Hverken Reformpartiet eller Folketingets Venstre var interesseret i at fremkalde en sådan diskussion, der kunne skabe intern ravage, og kun ved enkelte lejligheder kom man i folketinget periferisk ind på emnet. I november 1905 foreslog I. C. Christensen lønforhøjelser for at stimulere tilgangen til officerskorpset. Folketingets Venstre gik imod, fordi militærudgifterne ikke burde forøges, så længe kommissionen sad, specielt ikke da vi måske ville gå over til det schweiziske militssystem. I marts 1906 erfarede finansudvalget, at hærens geværfabrik havde tjent 100.000 kr. ved salg af rekylgeværer, og at I. C. Christensen havde brugt disse penge til nybygninger og ekstra ammunition. Folketingets Venstre karakteriserede denne frem-

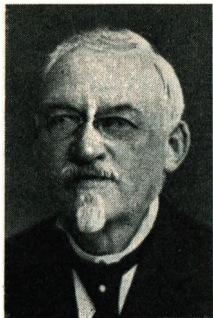
gangsmåde som ulovlig. I C. Christensen bestred dette, men gik dog med til for fremtiden at føre lignende overskud ind på finansloven¹).

*

I maj 1906 afholdtes folketingsvalg. Valgkampen blev hård, og man imødeså med en ikke ringe spænding, hvorledes de radikale ville stå sig. Valget drejede sig nok mest om den kommunale valgret, men militærspørgsmålet indtog dog en ret fremtrædende plads i agitationen. Sprængningen i 1905 skyldtes jo i høj grad dette problem, men som det ses, var der ikke meget fra den foregående rigsdagssamling, der lod sig anvende til militærpolitiske angreb. De to omtalte „affærer“ udnyttedes dog²).

Imidlertid byggede Det radikale Venstre — og også Folketingets Venstre — navnlig sin agitation på, at I. C. Christensen havde „mistet sin tro“, d. v. s. svigtet sit gamle standpunkt³). Navnlig hæftede man sig ved, at I. C. Christensen i efteråret 1905 — formentlig inspireret af de første Lütkeneske samtaler — havde sagt, at det ikke var umuligt, at en vestmagt under en krig ville sende 100.000 mand mod Esbjerg for derfra at gå mod syd. Stod der imidlertid 50.000 mand danske tropper i Jylland, ville vi kunne hindre dette. Gjorde vi ikke forsøg på at standse denne magt, kunne vi risikere en tysk krigserklæring. Derfor var det bedre med en styrke af den nævnte størrelse⁴). Da hele vor hærstyrke dengang var på 40—50.000 mand, hævdede man fra radikal side, at en sådan tanke ville medføre en uoverkommelig forøgelse af vort militærvæsen⁵). Iøvrigt krævede man nedgang i militærudgifterne og afskaffelse af fæstningen⁶).

Men mens alle de radikale redaktører og folketingskandidater var enige, når det drejede sig om at angribe I. C. Christensen, var der visse vanskeligheder med at opnå enig-

*Modsetningerne
mødes:
pacifisten
Fr. Aubeck
og forsvarsvennen
C. Krabbe.*

hed, når det gjaldt den mere principielle holdning til forsvarrets ordning. Den radikale presse og de fleste kandidater holdt sig nok Odense-programmet efterretteligt — i al fald henviste man til det — men Zahles parole fra landsmødet i april 1906 skulle helst også danne grundlaget. Han havde fra sin frasprængningstale i folketinget i januar 1905 gentaget, at de radikale ikke burde indtage en stilling, der kunne kaldes forsvarsnihilistisk. Man skulle stille sig på Venstres gamle standpunkt og kræve nedsættelse af militærudgifterne i overensstemmelse med det syn på vort forsvarsvæsen, som I. C. Christensen havde udtalt i 1899⁷).

Men helt ensartet fodslag opnåede man ikke — et forhold, modstanderpressen naturligvis ikke undlod at udnytte. Den hævdede, at folketingsmand, marinelæge *Holger Rørdam* skulle have sagt, at landforsvaret måtte man skalte og valte med efter behag, bare man beholdt den samme flåde som nu. Det påstodes, at kandidaten i Grenå, redaktør *Fr. Aubeck*, havde udtalt sig til fordel for afskaffelse af alt forsvar, mens til gengæld redaktør *J. Asbæk* havde udtalt sig mod søbefæstningens nedlæggelse, førend „Europas forenede Stater“ var blevet stiftet. Og man hæftede sig ved, at *Chr. Krabbe* ved sit første vælgermøde på Samsø havde

udtalt, at landets forsvarsvæsen burde være af en sådan beskaffenhed, at det virkelig kunne opretholde neutraliteten⁸).

At påstandene ikke ganske var i modstrid med de faktiske forhold, tyder bl. a. den omstændighed på, at et Ritzau-telegram med Krabbes tale ikke fandt vej til de radikale blade. Med kendskab til de interne forhandlinger kan man kun bekræfte, at det var højst sandsynligt, at de pågældende havde udtalt sig som citeret, således havde f. eks. Aubeck utvetydigt ytret sig som afvæbningstilhænger. Yderligere bestyrkes man, da Munch på et hovedbestyrelsesmøde beklagede, at udtalelser af én radikal havde kunnet stilles op mod udtalelser af andre. Dette havde efter hans mening virket stærkt mod partiet⁹).

„Regeringspartiet skal slæes. Knæk det, som repræsenteres ved Alberti og I. C. Christensen, hvis politik ikke så meget er militarisme som det rene magtbegær“, havde Zahle sagt før valget¹⁰). Men regeringspartiet blev ikke knækket, tværtimod måtte Folketingets Venstre efterlade hele fire mand på valen. De radikales første møde med vælgerbefolkningen blev ingen succes¹¹).

*

De to følgende rigsdagssamlinger bød på lige så få militærdebatter som samlingen 1905—06. Et forslag om bygning af en ny kaserne stemte Folketingets Venstre imod på grund af den tilstundende omordning af militæret. Samme holdning indtoges overfor en forøgelse af de militære budgetter på en halv million kr. og overfor oprettelsen af et mobiliseringskontor m. v. I disse sager lå Socialdemokratiet på linje med Folketingets Venstre¹²).

Det almindelige indtryk af rigsdagsforhandlingerne 1905—08 er, at Venstre-Reformpartiet og Folketingets Venstre

med forkærlighed krydsede klinge med hinanden. Folketingets Venstre brugte enhver lejlighed, som med rimelighed kunne benyttes, til at protestere mod militæruddgifternes stigning. Man fastslog gang på gang, at så længe forsvarskommissionen sad, måtte militæruddgifterne enten — og helst — gå ned eller i hvert fald forblive uforandret, ligesom man med passende mellemrum ikke undlod at minde I. C. Christensen om hans tidligere opfattelse. Principielle udtalelser undgik man; der var ingen grund til at binde sig for tidligt udadtil, så længe situationen indadtil var så uafklaret. Alt i alt var denne politik lidet frugtbringende; den kunne ikke være andet, når man betænkte partistillingen på rigsdagen og partiernes taktiske problemer.

KAPITEL V

Forsvarskommissionen

Den 16. marts 1905 — altså to måneder før Odense-mødet og mens Den radikale Klub arbejdede med det militærpolitiske afsnit — fremlagde Fogtmann, Kristiansen og Slengerik i forsvarskommissionen et militærprogram, som de beskedent, men ikke kortfattet, kaldte „antydninger til en grundplan for de hovedregler ud fra hvilke, forslag til forsvarets ordning bør tilvejebringes“.

Det hed i disse „antydninger“, at det var forsvarsvæsenets opgave „at konstatere bestræbelsen for at bevare vor neutralitet“. Såvidt muligt måtte vi hindre krænkelser af fredstilstanden på dansk territorium. Som følge af vort lands naturlige forhold måtte der tillægges flåden, navnlig torpedo- og søminevæsenet, en fremskudt stilling. Københavns landbefæstning burde nedlægges, mens det om søbefæstningen hed, at hvis dele af den havde væsentlig betydning som værn mod overraskende angreb på flådestationen, så måtte der „træffes en ordning med dette formål for øje“. Derpå fulgte en skitse af hærens opbygning og et overslag over udgifterne, der ansloges til ca. 6 mill. kr. for hærens vedkommende (finanslovens § 22) og 4,5 mill. kr. for flådens (§ 23)¹).

Man kan ikke helt frigøre sig for den formodning, at disse „antydninger“ var et modtræk mod Wivel-mødet den

*De radikales
militærekspert,
oberstløjtnant
H. E. Flindt.
Fot. 1901.*

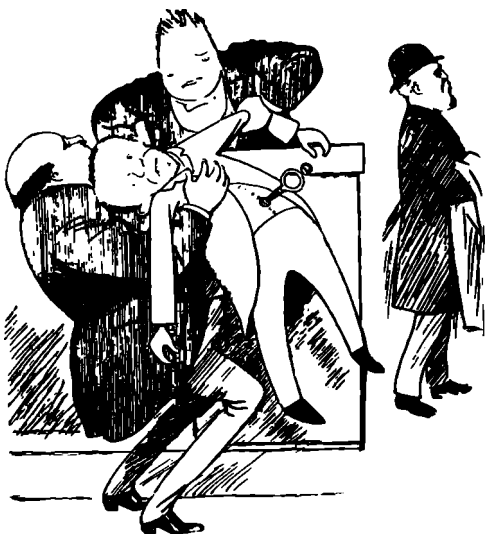
20. februar. „Antydningerne“ var jo langt mere positive end det grundlag, mødet enedes om. Betænker man de mange ytringer, der på Wivel-mødet bl. a. krævede afvæbning, ledes man til at formode, at de tre fra Folketingets Venstre med forsæt fremsatte deres „antydninger“ inden Odense-mødet, som det vel havde været naturligt at afvente. Ganske vist var forsvarskommissionens møder fortrolige, men den førte en forgæves kamp for at komme indiskretioner til livs, og det er troligt, at de tre har orienteret Munch m. fl. om skitsens fremkomst for derved at bestyrke dem i ikke at gå videre end allerede sket ved Wivel-mødet. En anden tolkningsmulighed kan være de tre's ønske om at foregribe eventuelle planer fra det nye parti, som var i færd med at dannes, og som de givetvis forudså, at de måtte slutte sig til. Ved at aflevere deres skitse på dette tidspunkt, kunne

de senere hen vise til den — og ikke til Odense-programmet — som grundlaget for deres militærpolitik.

Nu var bolden givet op, og i et følgende kommissionsmøde beklagede Folketingets Venstres repræsentanter sig over, at der var så store vanskeligheder forbundet med at få militær sagkundskab stillet til rådighed for forslag af denne art²). Ikke desto mindre lykkedes det dog for dem selv at finde en sagkyndig, nemlig den radikale oberstløjtnant *H. E. Flindt*. Han var artillerist, men havde i 1904 taget sin afsked. I firsernes provisoriekampe havde han spillet en betydelig rolle som en af de meget få officerer, der anså Københavns befæstning for skadelig og farlig³). I november 1905 fremlagde de tre en afhandling af ham med titlen „Grundlaget for Danmarks militære ordning“ — en forløber for det egentlige og detaljerede forslag⁴). Både Fogtmann og Kristiansen pressede på for at få dette færdigt, og i maj 1906 kunne Flindt omsider aflevere det. Forslaget forelagdes da kommissionen den 13. juni 1906 efter forinden — med akklamation — at være blevet godkendt i Folketingets Venstres gruppe⁵).

*

Meddelelsen om, at Folketingets Venstre havde fremlagt det Flindtske forslag, blev givet i kommissionens møde den 10. november 1906. På trods af tavshedspligten for kommissionens medlemmer fik også Munch og Rode kendskab til forslagets fremkomst. De var utilfredse med det, og fem dage efter begyndte Ove Rode i Politiken en formelig kampagne mod kommissionen. Han beskyldte I. C. Christensen for at lade kommissionsarbejdet forsinke af taktiske grunde og krævede arbejdet fremskyndet⁶). Påstanden var næppe uden hold i virkeligheden; f. eks. holdt kommissionen ingen møder fra 24. januar til 10. november 1906⁷), og den 26.

Herman Trier går som formand for forsvarskommissionen i protest mod I. C. Christensen. I stedet valgtes I. C.s trofaste tilhænger Anders Thomsen, der her skubbes op på formandspladsen af Alberti og I. C.

Tegning af Alfred Schmidt i Klods Hans 9. 12. 1906.

november gik Trier af som formand for kommissionen i protest mod, at I. C. Christensen havde tilkendegivet, at ledelsen af kommissionens arbejde ikke udelt lå hos kommissionen selv⁸).

Rodes angreb var rimeligvis fremkaldt heraf. Det gjaldt om at bane vejen for en eventuel tilbagetrækning af Folketingets Venstre fra kommissionen. Den mest utilfredse var dog Munch, som overfor Rode beklagede, at der var en tendens til at indtage et fra Socialdemokratiet afvigende standpunkt. Han mente, at en fællesindstilling med grundtræk til en ordning langt ville være at foretrække, og han bad

Rode om at lægge pres på Slengerik og socialdemokraternes leder, *F. J. Borgbjerg*⁹⁾). Meningen var naturligvis at skabe så bred en antimilitaristisk samling som mulig.

På et hovedbestyrelsesmøde i Det radikale Venstre den 28. september 1907 blev der stillet forslag om, at man sammen med rigsdagsmændene nu grundigt forhandlede militærspørgsmålet og søgte at komme til klarhed over, hvorledes man skulle gribe sagen an, f. eks. om det beløb, der burde anvendes. Hertil svarede Slengerik, at det ikke var muligt på mødet at fastslå et beløb. „Det radikale Venstre i forsvarskommissionen (d. v. s. jeg) kan jo vanskeligt stille et positivt forslag, og vi skal være varsomme. Vi skal kunne svare til det, vi foreslår, når vi senere bliver flertal. Derfor må vi hellere stille et negativt forslag . . . Vi skal søge at slå Reformpartiet, fordi de fraviger deres tidligere standpunkt. Vi kan højst give et rids, en antydning af, hvad vi mener, men ikke angive noget tal“.

Slengeriks tale virker overraskende på baggrund af, at han året i forvejen i forsvarskommissionen netop *havde* fremlagt et *positivt, detaljeret* hærlovsforslag *forsynet med beløbsstyrrelse*. Slengerik har næppe ment, at det Flindtske forslag var „et negativt rids uden tal“. Hvad har formålet da været med denne åbenbare modsætning mellem handling og tale? Slengerik oplyste ikke hovedbestyrelsen om, at forslaget *var* afleveret til kommissionen. Ved med vilje at fremstille forslaget som mere negativt, end det i virkeligheden var, kan han have villet afværge, at hovedbestyrelsen skulle diktere en plan, der var for negativ til, at han kunne godtage den. Forklaringen kan måske også være, at det afleverede hærlovsforslag ikke var bindende for den mindretalsbetænkning, Slengerik til sin tid skulle afgive; men det forekommer dog usandsynligt, at han skulle kunne skrive en betænkning, der var afvigende fra et allerede afleveret hærlovsforslag. Ende-

lig kan Slengerik have været helt i vildrede på grund af de mange spegede hensyn, som han nu var alene om at klare i kommissionen. Under alle omstændigheder måtte hans holdning virke uklar og vaklende for dem, der kendte bare en smule til forholdene.

Rode tilsluttede sig imidlertid ubetinget Slengeriks udtalelser. „Vi må“, sagde han, „rette en såvidt mulig sønderlemmende kritik; ridset skal være en positiv udtalelse, der viser hen til vort program til afrustning“ — dog ikke pludselig afrustning, der kunne rumme samme fare som for stor rustning, nemlig tysk indblanding. „Sådanne paradisiske tilstande kan bevirke uro hos de rustningsbetyngede tyske naboer“. Han mente derfor, at vi måtte bevare et nogenlunde organiseret hærvesen i så lille et format som muligt. Munch var enig heri, „men det skal se så positivt ud som muligt“. Dog måtte Socialdemokratiet kunne tilslutte sig grundlinjerne i forslaget, ellers ville den almindelige mening sige, at modstanden mod forsvarssagen var splittet.

Rode og Munch har øjensynligt — uden at kende det Flindtske forslag nøjere — anet, hvor det bar hen. Herpå tyder deres udtalelser om, at forslaget skulle være så positivt som muligt. Man skal dog næppe lægge for meget heri. De måtte være ivrige for at virke imødekommende. Munchs ønske var i alt fald et meget negativt forslag, ellers kunne han ikke gøre regning på socialdemokratisk støtte.

Zahle — støttet af Slengerik og dr. *Edv. Larsen* — mente derimod ikke, at enighed med socialdemokraterne var ønskelig. Disses forslag ville komme til at gå ud på afvæbning, et krav, som Zahle fandt meningsløst i den praktiske politik. „Kom vi til magten, måtte vi da som I. C. Christensen bryde vort løfte eller risikere at sætte statens eksistens overstyr“¹⁰).

Ikke længe efter skrev Rode i Politiken, at vilkårene ikke

C. Th. Zahle.

Tegning af
Axel Andreasen,
Politiken 1907.

var lige for de forskellige partier i kommissionen. Sagkyndig assistance blev nemlig ikke stillet til rådighed for alle partierne, og da efter Rodes mening næppe nogen officer turde bistå Folketingets Venstre, medmindre han kommanderedes dertil, kunne forholdet meget vel være det, at et antimilitaristisk mindretal aldeles ingen nytte havde af at sidde i den. På en ikke alt for kategorisk måde udtryktes altså ønsket om, at Slengerik skulle nedlægge sit mandat. Privat tilskyndede Munch og Rode ham til at opgive Flindts forslag ved at udtræde af kommissionen. De har nu set, at et detaljeret forslag var uundgåeligt. De skulle nok meget have sig frabedt, at Slengerik blev udstyret med endnu mere militær sagkundskab.

Da Flindt erfarede, at der var udsigt til, at Slengerik ville lade hans hærplan falde til fordel for et negativt protest-standpunkt, gjorde han straks indsigelse overfor Rode. En betydelig fordel ville glide partiet af hænde, hævdede han, og folks sunde fornuft ville oprøres, hvis Slengerik,

efter at have siddet i kommissionen i 6 år, ikke mødte frem med et positivt udformet forslag. Det ville være vanskeligt at klare sig i agitationen. Rode var dog fortsat mod detailplanen. Men hans taktiske smidighed fornægtede sig ikke, når han svarede Flindt, at Slengerik ingenlunde behøvede at indskrænke sig til negativ protest. Der var mange mellemstadier, han kunne f. eks. i korte, men bestemte træk angive sit syn og så henvise til det Flindtske forslag. På Rodes spørgsmål om, hvorfra man skulle få en flådeplan, svarede Flindt, at den pågældende flådelov kunne anvendes som grundlag for et nyt forslag. Fogtmann havde i sin tid opfordret ham til at udarbejde et sådant, hvilket han dog havde afslået. Men det ville være den letteste sag af verden for Slengerik at udarbejde „et forstandigt flådeforslag“, eventuelt bistået af marinekaptajn *Johs. Schultz*, der havde radikale sympatier¹⁴).

*

Da man endelig kunne skimte afslutningen på kommissionens arbejde, måtte Det radikale Venstre bestemme sin taktik. To dage før hovedbestyrelsesmødet, den 7. januar 1908, sendte Munch Rode et længere brev, der afspejler den uenighed, som gjorde sig gældende indenfor partiet i militærspørgsmålet. „En indviklet historie“ kaldte Munch det med rette. Han mente, det var bedst, om man nøjedes med på hovedbestyrelsesmødet at vedtage en opfordring til Slengerik om at trække sig ud af kommissionen. Det kunne blive virkningsfuldt udadtil. Sværere var det at lave en resolution, der ikke enten blev en skærpelse eller et tilbagetog fra Odense-programmet — eller slet ingen ting, „hvilket jo vist i og for sig vil være bedst“! En instruks for både rigsdagsmænd, redaktører og hovedbestyrelsesmedlemmer ville være nyttigt, så man undgik alt for mange hinanden mod-

satte udtalelser, men en sådan instruks var „nedrig svær at lave“, fandt Munch. Rode burde i sin tale stærkt fremhæve, at det gjaldt at koncentrere sig om modstanden mod de andre, men han måtte gøre det „uden at sværge på, at vi ikke selv skal stille noget op“. Det sidste for ikke at ophidse stemningen, og fordi Munch følte sig overbevist om, at man i hvert fald blev nødt til at opstille „nogle meget klart formulerede hovedpunkter, betydelig udførligere og klarere end sætningerne i Odense-programmet . . .“.

Det var videre Munchs opfattelse, at et ekstraordinært landsmøde straks efter kommissionsbetænkningens afgivelse burde vedtage „ikke et forslag, men et militærprogram, om hvilket vi kan sige, at hvis vi vinder, vil der komme forslag i overensstemmelse dermed. Hvis vi ikke kan samle partiet

*Edward Brandes
med
grev Mogens Frijs
som tilhører.*

Tegning af
Axel Andreasen
i Politiken 1907.

om noget sådant og opnå, at vi allesammen under den følgende kamp sværger derpå, så anser jeg det hele for ganske håbløst“. Folk måtte have det indtryk, at der virkelig forelå en anden mulighed, og Socialdemokratiet burde derfor subsidiært kunne tiltræde de radikales forslag. Munchs konklusion var, at valget sidst blev tabt på ræsonnementet: „Der er ingen anden mulighed; den mulighed, at de radikale kommer til magten, foreligger jo ikke, og desuden er de jo uenige om al ting“. Derfor *måtte* socialdemokrater og radikale stå last og brast¹²).

På hovedbestyrelsesmødet kom uenigheden endnu klarere frem, og et tydeligt billede af partiets interne vanskeligheder tegnede sig. Efter nogen diskussion kunne Rode opsummere de tre standpunkter, der var kommet frem: 1) Et teknisk udarbejdet forslag. 2) Et forslag, der trak linjerne for en ordning efter Odense-programmet klart og bestemt op uden tekniske detaljer. 3) En kritik af flertalsforslaget. Det fjerde nævnte Rode ikke: afvæbning.

Det første standpunkt forsvarede af de forhenværende reformpartifolk, endnu en ret stærk gruppe alene af den grund, at de havde rigsdagsmandaterne. Kristiansen-Beder holdt absolut på et positivt forslag. Det teknisk udarbejdede hærlovsforslag var navnlig takket være Fogtmanns ihærdige arbejde forlængst affattet og sanktioneret af rigsdagsgruppen. Et søværnsforslag kunne sikkert nemt udarbejdes, sagde han. Edv. Brandes var af samme mening og placerede sig temmelig langt til højre ved at føje til, at man jo kunne nøjes med det bestående uden fæstningen. Det var Venstres gamle standpunkt og dermed et positivt standpunkt, som ville vinde alle Venstre-vælgere. Også Zahle erkendte sin fortid som venstrereformmand og sluttede sig hertil.

Afvæbningstanken deltes især af jyderne. Redaktør Aubeck gik støttet af højskoleforstander *Nielsen-Svinning* ind for

dette standpunkt, men afvæbningstilhængerne kunne hverken da eller senere i partiets historie vinde gehør. De to mellemstandpunkter, som Rode i sin argumentation holdt adskilt, hyldedes i virkeligheden af de samme, blandt disse navnlig Munch og Rode selv.

Munch og Rode mente således, at man bedst kunne samle befolkningen ved at angribe „overmilitaristiske forslag“. Det gjaldt om at få kampen til at stå om de andres forslag, om det uhyrlige i, at Venstre efter 30 års kamp søgte at gennemføre uhyre forøgelse og halvvejs godkende fæstningen. De radikale skulle sige: „Vi vil nedlæggelsen af Københavns befæstning, vi er mod ethvert nyt fæstningsanlæg, vil vil en ordening til at konstatere neutraliteten under krig. Vi kan deri henholde os til Venstres gamle standpunkt. Endelig vil vi nedgang i militærudgifterne“. Rodes tale i Holbæk den 3. november 1907 var efter Munchs opfattelse en udmærket generalnævner, og talen blev senere trykt som pjece under titlen „Forsvarssagen“.

Når Munch, Rode og andre radikale politikere kun antydningvis og meget kortfattet gjorde rede for Det radikale Venstres positive militærplaner, så bundede dette i taktiske hensyn. Man ønskede ikke at give modstanderne større angrebsflade end nødvendigt, og man var ængstelig for, at partiet endnu ikke var så homogent, at det kunne samles om et detaljeret, teknisk udarbejdet forslag. Rode var mod afrustning nu, fordi flertallet af de radikale vælgere var imod, og fordi der muligvis kunne hentes stemmer hos de moderate socialdemokrater. Denne motivering var mere virkelighedsnær og for en politiker mere tungtvejende end de tidligere nævnte. Men desuden var der for Munch og Rode to vægtige politiske hensyn: Forholdet til Socialdemokratiet måtte ikke vanskeliggøres, der skulle helst kun være ét antimilitaristisk forslag -- og det Flindtske forslag ville efter

deres mening blive alt for vidtgående. Bedst var det at kritisere de andre.

I spørgsmålet om Slengeriks udtræden delte hovedbestyrelsen sig ret naturligt sådan, at de, der ønskede et teknisk forslag, var mod, mens de andre stort set var for hans udtræden¹³). Munch forelagde et resolutionsudkast, hvori det hed, at Slengerik burde udtræde af forsvarskommissionen, hvis den ikke snart afgav betænkning, „da den i modsat fald er ophørt at arbejde på en saglig løsning af vort militærvæsen og kun er et politisk middel i ministeriets hånd“. Både Bransager og Rode understregede, at det ville være bedst, om socialdemokraterne samtidig forlod kommissionen. Hovedbestyrelsen kunne ikke enes, og efter forslag fra Brandes og Rode — sikkert ud fra hver sin bagtanke — overdroges det rigsdagsgruppen at træffe afgørelsen¹⁴). Slengerik blev da siddende, idet socialdemokraterne ikke ville gå. Følgen blev derfor, at man hang på det Flindtske forslag, som senere offentliggjordes.

Partiet var altså langt fra så enig om en af dets mærkesager, som man udadtil ville give indtryk af. Ja, det Flindtske forslag, som nu kom til at binde partiet, mødte ligefrem bestemt afvisning hos Det radikale Venstres „hjernetrust“.

*

På partiets landsmøde i maj 1908 holdt Flindt selv stærkt på, at der måtte positive forslag til. Slengerik gav ikke udtryk for nogen mening om dette spørgsmål, pointerede kun sin tavshedspligt og sagde højst tvetydigt, men under stærkt bifald: „Forlaget, der er godt, foreligger som en fremstrakt hånd til Reformpartiet, der mulig kunne standse det på dets vej til Højre, men det er til højre for, hvad jeg som radikal venstremand mener fuldt ud at kunne forsvare“.

Efter at det stod klart, at det Flindtske forslag ville frem-

komme, arbejdede Munch febrilsk på at vinde det næste slag. Forsvarskommissionen kunne kun gøre et rent forbedrende arbejde, sagde han. Når ministeriets forslag var fremsat i folketinget og gået i udvalg, ville de radikale repræsentanter få lejlighed til at stille forslag, og så burde landsmødet udtale sig. Munch mente altså, at de radikale udvalgsmedlemmer ved lidt behændighed kunne bringe det Flindtske forslag mere i overensstemmelse med Odenseprogrammet. Skønt det kan være vanskeligt at se, hvorledes man f. eks. kunne komme udenom kommissionsforslagets ret nøje stipulerede budgetter, lader Munchs udtalelse sig vanskeligt tolke på anden måde. I samme retning tyder det, at et resolutionsforslag fra Århus om at holde nyt landsmøde, så snart forsvarskommissionens betænkning forelå, mødte bestemt afvisning fra Ove Rode. Han og Munch havde i forening forelagt et udkast, hvorefter landsmøde ville være at afholde efter forelæggelsen af regeringens militærforslag. Munch og Rode fik deres forslag vedtaget. De ønskede ikke, at diskussionen om Det radikale Venstres holdning skulle føres med det radikale kommissionsforslag som grundlag.

Om Reformpartiet sagde Munch på hovedbestyrelsesmødet, at det sandsynligvis ville lade landbefæstningen ligge, foreslå en hel række nye anlæg, udvide flåden og forøge udskrivningerne. Han fandt, at denne plan var mindst lige så fordærvelig som Højres, da den ville give Sjælland og København størst mulig militær værdi. „Vi bygger nu fæstning for Tyskland mod England“, hævdede han uden egentlig at gøre sig klart, hvor rigtigt det i virkeligheden var¹⁵).

KAPITEL VI

Betænkningen

Den 10. juli 1908 offentliggjordes forsvarskommissionens betænkning. Den indeholdt fire forslag. Flertallet, der bestod af Reformpartiet og Det moderate Venstre, og som fik støtte af marinens tilfornede, krævede virkelige forsvarsmidler, så vi kunne opfylde den folkeretlige pligt til at hævde vor neutralitet, som man mente, vi havde. Under en stormagtskrig ville næppe nogen magt have tid eller råd til at udføre store aktioner mod os. Derfor kunne et dansk forsvar forhindre, at vor neutralitet blev krænket. Storebæltets strategiske betydning som passage til Østersøen betingede, at den største del af forsvaret placeredes på Sjælland. Udskrivningsprocenten skulle forhøjes, flåden forøges og Københavns søbefæstning forstærkes. Derimod mente flertallet, at landbefæstningen absolut burde nedlægges. Den finansielle virkning ansloges til en engangsbevilling på 23,5 mill. kr. til flåde og kystforsvar og 8 mill. til hæren. Årsbudgetterne ville for hæren blive 13,5 mill. kr., en forhøjelse på 300.000 kr. i forhold til 1908—09, og for søværnet 7,5 mill., en merudgift på 1,4 mill. kr.¹⁾.

Højre og de frikonservative stillede sig m. h. t. flåden og søbefæstningen på linje med flertallet, idet de dog ansatte søbefæstningens udbedring 3,5 mill. kr. højere. Den væsentligste forskel mellem flertallet og mindretallet bestod i, at

højregupperne krævede Københavns landbefæstning udvidet med 20 fortanlæg. Engangsudgiften androg 39,1 mill. kr., det årlige budget ville for hæren være på 17 mill. kr. (en forøgelse på 3,5 mill.) og for flåden 7,8 mill. kr. (en forøgelse på 1,6 mill.). Dette forslag faldt stort set sammen med hærens ønsker²).

Socialdemokratiet krævede Danmark totalt afrustet bl. a. med den motivering, at Socialdemokratiets internationale karakter og stærke vækst særlig i Tyskland var den sikreste borgens for fredens bevarelse. En grænsevagt og nogle

Forsvarskommissionens kokebog. (Frit efter Madam Mangor).

„Luft med ingenting. Meget nem billig ret. Man tager en ubetydelig smule værnepligt af den billigste slags og rører den godt sammen med for 7½ million kr. besparelse. Koger det og lader det stå på et tørt sted, til det er afklaret. Derefter formes luftbollerne“.
I. C. og Slengerik ved suppegryden.

Tegning af Alfred Schmidt i Klods Hans 9. 8. 1908.

inspektionsskibe måtte være tilstrækkeligt, men ungdommen burde gennemgå en obligatorisk fysisk opdragelse med våbenbrug³).

I Slengeriks forslag hed det om hæren, at man ikke kunne udelukke, at den kunne komme i kamp med ydre fjender, især under forsøg på at afværge neutralitetskrænkelser, men en kamp med en stormagt ville under alle omstændigheder være ganske håbløs for vor hær, hvorfor den skulle indskrænkes. Københavns befæstning var farlig, tillige finansielt og militært uoverkommelig, og den burde derfor nedlægges både til land- og søsiden. Derimod skulle en afdeling fæstningsartilleri bevares under navn af „svært artilleri“ til indøvelse i brugen af belejringsartilleri. Forslaget bibeholdt værnepligten, men tjenestetiden nedsattes til et halvt år, og styrken formindskedes med godt 40 pct. Stillingsvæsnet og adgangen til at bytte vilkår bevaredes⁴). Mandskabet skulle så vidt muligt garnisoneres i den landsdel, hvor det hørte hjemme. Når forslaget bestemt tog afstand fra en forlægning af de jyske garnisoner til Sjælland, var det for at forhindre, at jyderne følte sig „stifmoderlig behandlet ved at blottes for tropper. Den kløft, som lokalpatriotismen er kun alt for tilbøjelig til at sætte mellem sjællændere — navnlig københavnere — og jyder, ville derved yderligere udvides, måske på en uoprettelig måde“, hed det overraskende i betænkningen⁵). Klassedelingen mellem officerer og underofficerer søgtes udjævnet, bl. a. ved at de sidste fik titel af assistenter, analogt med etaterne. Officer kunne man kun blive efter at have været assistent⁶). For hærens vedkommende regnede man med en årlig besparelse på 6,5 mill. kr., hvilket var en halvering af udgifterne⁷).

Slengerik havde ikke søgt kontakt med kaptajn Schultz, og hans betænkning indeholdt intet om søværnet. I et brev til forsvarskommissionen af 14. april 1908 skrev han, at han

havde fundet det nyttesløst at udarbejde et søværnsforslag, fordi hærlovsudkastet aldrig havde været optaget til forhandling i kommissionen. I brevet nøjedes han derfor med at kræve bygningen af kampskibe standset og orlogsværftet nedlagt. Hans hærlovsbestemmelser om uddannelsestid og bortfald af klasseskel skulle også gælde for flåden. Besparelserne androg ca. 1 mill. kr., hvilket gav et årsbudget på 5 mill. I det samme brev hævdede Slengerik, at erkendelsen af det uoverkommelige i at befæste København kun kunne føre til én konsekvens: „København som en fuldstændig åben by“, men i selve indstillingen bevaredes dog godt 4 regimenter i hovedstaden — en i forhold til troppefordelingen ret talrig styrke⁸).

Det Slengeriske forslag var langt mere vidtgående end Odense-programmets grænse- og søpolitivagt. Det svarede nogenlunde til, hvad den radikale fløj i Venstre-Reformpartiet — før dets sprængning — kunne tænke sig: Det var Folketingets Venstres forslag, ikke Det radikale Venstres. De radikale udentingspolitikere havde, som vi har set også ivret mod dets fremkomst.

I Det ny Aarhundrede gik Munch imidlertid uden forbehold ind for forslaget. Han skrev, at det gav os en politimagt til opfyldelse af vore neutralitetspligter, og at ingen kunne mistænke os for at blive modpartens hjælpere⁹). Men privat udtrykte han sin utilfredshed med forslaget. „Skade, at vi ikke skrev Deres foredrag om i betækningsform og lod Slengerik aflevere det som forklaring af sit forslag. Det ville virket svært meget bedre“, skrev han til Rode. Men Slengeriks forslag bandt nu partiet, og man gik i gang med at skrive pjecer. Brandes påtog sig at skrive et forsvar for Slengeriks standpunkt. Munch var ængstelig for, at han ville gøre dette „alt for militært“, og utilfreds med, at Brandes ville anlægge sin pjecer mere som et forsvar for Slengeriks

end et angreb på de andres. Munch mente, at navnlig regeringsforslaget burde angribes som tyskvenligt og saglig forrykt, for at det ikke skulle komme til at stå som en forstandig mellemting. Brandes skrev dog intet farligt, men så var det galt, at han overhovedet ikke nævnte Slengerik! Munch udfoldede da anstrengelser for at få Slengerik omtalt, men det var svært. Brandes krympede sig, da han i meget høj grad var fyldt af foragt for det Slengerikske afsnit af betænkningen¹⁰).

*

Efter offentliggørelsen af betænkningen opstod der en livlig polemik. Størst interesse i denne forbindelse har forholdet mellem Socialdemokratiet og de radikale. I sin artikel i Det ny Aarhundrede kom Munch kun ganske let ind på det socialdemokratiske forslag. Han mente, at det ville vække farlig opmærksomhed at forkynde afskaffelse af hær og flåde. Han tog også afstand fra at våbenøve hele befolkningen. Det medførte kun stor og unyttig bekostning og kunne få ulykkebringende følger, skrev han. Socialdemokratiet havde forsvaret tanken med, at overklassens ungdom ville blive våbenøvet ad frivillighedens vej, underklassen ikke. Men dette argument var efter Munchs opfattelse ikke tungtvejende nok. Skulle staten ikke tillige skaffe alle skydevåben, ville den største fare for underklassen ligge i den tvungne undervisning, da kun overklassen havde råd til at skaffe våben. Han tog altså afstand fra Socialdemokratiets indstilling, men artiklen var i overensstemmelse med hans taktiske opfattelse afdæmpet og ikke polemisk anlagt¹¹).

Derimod fo'r dagbladet Social-Demokraten til at begynde med hårdt frem mod Slengerik, hvis hær man fandt alt for stor. Hvorfor havde man ikke opstillet Odense-programmet som sit forslag, spurgte bladet temmelig nærgående. I for-

svarskommissionen skulle partierne jo ikke træmsætte kompromisforslag, men komme med en principiel indstilling. — Og hvor kunne de radikale først bygge på I. C. Christensens „vi kan ikke forsvare os“, på venstrepolitikerens Vilh. Lassens „alt dansk militærvæsen hviler på en løgn“, på Tschernings afrustningsidéer og på moderne internationalisme — og så alligevel gå med til at smide 15 à 20 millioner i rendestenen? Social-Demokraten havde straks sat sin finger på det ømme punkt. Godt var det heller ikke, at bladet kunne fremdrage en vælgermødeudtalelse af Krabbe, der havde talt for „et virkeligt forsvar“. Hele rigsdagsgruppen havde med sit forslag akcepteret dette standpunkt, hævdede bladet. Krabbe havde iøvrigt ikke alene sagt det, han havde føjet til: „Vi må have vort forsvar således, at vi er en væbnet stat, der måske i 9 af 10 tilfælde kan tage stødet af og afværge en fredskrænkelse“⁽¹²⁾).

Ove Rode svarede i Politiken på Social-Demokraternes angreb, at han ikke ville have beskæftiget sig med socialdemokraternes avertissement: Der findes kun ét antimilitaristisk standpunkt — Socialdemokratiets, hvis ikke de samtidig havde angrebet Slengeriks forslag. „Men når Social-Demokraten således uden mindste grund trænger ind på vort område, nødes vi til at bede den om at fjerne sig igen. Den har ikke det mindste her at gøre“, skrev Rode fortørnet. Det forslag, Slengerik tog ordet for, ville just løse den neutralitetsopgave, som Det radikale Venstre med udenrigsminister Bluhmes berømte ord havde udtrykt som grænse- og søpolitavgstens. Men derudover kom Rode ikke yderligere ind på denne sag. I stedet vendte han sig mod Socialdemokratiets forslag. Om de obligatoriske øvelser i våbenbrug spurgte han, hvorfor dansk ungdom absolut skulle lære at skyde — om det var „for at forberede sig til jagtens glæder eller til at vende geværene mod hverandre indenfor

landets grænser — men naturligvis med strengt forbud mod nogensinde at lade løbene pege ud over grænserne? En sådan *indremilitarisme* skulle vi meget frabede os“. Han sluttede med at henstille til Social-Demokraten, at den betragtede vor militær-politiske situation, som den var: Når to grupper af vælgere, der ved sidste valg afgav ialt 200.000 stemmer, nu søgtes opagiteret til fordel for opskruede militærplaner, så ville intet være disse planers ophavsmænd mere kærkomment, end om et afvæbningsforslag blev sat op som det eneste modstykke¹³).

Da socialdemokraternes angreb stadig ikke forstummede, og Rode nu var bortrejst, mobiliseredes Munch til i en lederartikel i Politiken at forsvare Slengeriks forslag. Han skrev, at der meget vel kunne tænkes neutralitetskrænkelser, som folkeretslærerne kaldte „uforsætlige“. En slagen hærdeling kunne søge ly bag vor grænse, et flygtende skib i en af vore havne o. s. v. Overfor alt sådant krævedes en væbnet politimagt til lands og til søs som foreslået af Slengerik. Han fremhævede, at forslaget betød en halvering af udgifterne og slog fast, at der ikke som antydtes af Social-Demokraten var uenighed indenfor partiet om forslaget. Derpå gik han på samme måde som Rode over til at angribe Socialdemokratiets forslag¹⁴).

Hele denne aktion fra Social-Demokraten forekom tydeligt nok de radikale meget ubehagelig. Påstanden om uenighed i partiet, „millionerne i rendestenen“, anvendelse af de radikales udtalelser om vort forsvars hjælpeløshed og farlighed, der let kunne udlægges til gavn for afvæbnings-tanken — alt dette var „godt stof“, og Politikens defensorat faldt lidt mat ud. Når Munch og Rode ikke gik ind for afvæbning, var det vel — inderst inde — af angst for at „blive for få“, som allerede Hørup havde advaret imod¹⁵). Men det kunne de jo ikke så godt sige.

Munch var ikke glad ved situationen. Uenigheden med socialdemokraterne gjorde megen skade, mente han, og han fik derfor fat på Borgbjerg, som lovede at holde inde. Hans angreb skyldtes en virkelig overraskelse over Slengeriks forslag, sagde han. En anden årsag var partiets vanskeligheder med ungsocialisterne. Men Borgbjerg mente dog, at de to partier i folketingsudvalget måske kunne ende med et fællesforslag. „Det ville være svært nyttigt“, skrev Munch til Rode, „men adskilligt er jo tabt ved, at det ikke allerede skete i den elendige kommission“¹⁶).

Forsvarsspørgsmålets løsning

I. C. Christensen havde nu som forsvarsminister udspillet. Hans udenrigspolitiske indstilling byggede på de nævnte forhandlinger, som kaptajn *Lütken* i årene 1902—03 og senere i 1906—07 havde ført med den tyske generalstabschef, grev H. Moltke. På grundlag heraf havde I. C. Christensen dannet sig det indtryk, at vi for at forebygge et tysk angreb på os under en stormagtskrig skulle indrette forsvaret, så det ikke virkede udfordrende på Tyskland¹). Byggende på dette grundsyn agtede I. C. Christensen at gennemføre den nye forsvarsordning.

På et forretningsudvalgs- og hovedbestyrelsesmøde i Århus 1. september 1908 planlagde Det radikale Venstre sin taktik. Rode ville have de radikale til at betone, at I. C. Christensen hverken kunne eller turde sluge landbefæstningen. Der ved ville man bedst kunne hindre Højre og Reformpartiet i at gå sammen, og på dette punkt var Munch enig med ham. Man drøftede endvidere forholdet til Socialdemokratiet og enedes om ikke at tage initiativet til et brud. Tillige behandlede partiets stilling til problemet værnepligt contra hvervet hær. Det var et emne, som bl. a. Munch var gået forsigtigt udenom i sine artikler. I forsvarskommissionen havde Fogtmann været mod en hvervet hær, Slengerik og Kristiansen-Beder for. På mødet understregede Zahle, at en

hvervet hær ville blive dyrere end Reformpartiets forslag, og Slengerik fandt det taktisk uklogt at ændre partiets hærlovsforslag. Han måtte altså endnu engang gå imod sin overbevisning. Diskussionen endte med, at man blev stående ved værnepligten.

Ved mødets slutning sammenfattede Rode under udelt tilslutning partiets stilling derhen, at grundlaget for agitationen var lagt ved kommissionsforslaget, anden vej kunne man ikke gå, og at man skulle understrege, at I. C. Christensen ikke ville gå med til landbefæstningen, fordi han ikke turde²). Den 8. september udsendtes i overensstemmelse med hovedbestyrelsesmødet et af Rode affattet cirkulære til kredsformændene. Det sluttede: „Alt, hvad der foreligger, tyder på, at uviljen mod landbefæstningen fremdeles er så stærk i Reformpartiet, at I. C. Christensen ikke vil kunne få flertallet af sit partis vælgere med dertil ...“³).

Men I. C. Christensen kom ikke lige straks til at fremlægge forsvarsforslag på rigsdagen. Alberti-katastrofen — Det radikale Venstres store politiske chance — væltede det hele over ende. I. C. Christensen måtte demissionere.

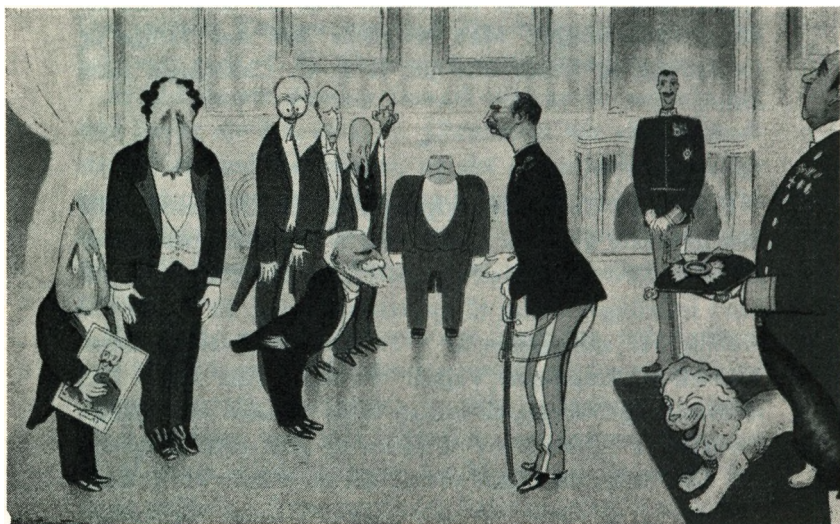
Af cirkulærets slutning fremgik det, at de radikale slet ikke havde øje for, at I. C. Christensen var absolut modstander af landbefæstningen, og det er bemærkelsesværdigt for partiets interne forhandlinger, at man øjensynligt ikke så, at Reformpartiets forslag og I. C. Christensens holdning eventuelt burde ses på baggrund af en tysk-orienteret neutralitet.

På et par enkelte nær var der ingen fra inderkredsen, som havde forståelse for denne — også ud fra en realitetsbetonet samtidig betragtning — ikke fjerntliggende tanke. Undtagelserne var Edv. Brandes og forretningsmanden *H. Heilbuth*. Under et møde hos Munch gav de udtryk for, at de radikale i deres angreb på Reformpartiets forslag ikke

burde understrege, at det ville virke til fordel for Tyskland⁴). Edv. Brandes viste også i Politikens kronik 31. aug. 1908 forståelse for baggrunden for Reformpartiets forslag. Han skrev her, at den eneste politisk vigtige sætning i Reformpartiets forslag var landbefæstningens nedlæggelse. Men de to vandt ikke gehør. Det var Munchs indstilling, der blev toneangivende, og den kom klarest til udtryk i en artikel i Det ny Aarhundrede. Her var ledemotivet netop forslagens påståede nyttevirkning for Tyskland. Han vurderede det alene ud fra dets mulige evne til at imødegå et tysk angreb og måtte da komme til det resultat, at hertil var forslaget ikke velegnet⁵). På baggrund af Munchs senere nøgterne bedømmelse af vor udenrigspolitiske afhængighed af Tyskland kan det forekomme ejendommeligt, at han ikke gjorde sig den tanke, at forslaget kunne have til hensigt at berolige Tyskland. De Lütkenske forhandlinger var ganske vist ukendte for datiden. Alligevel opstod der ret stærke rygter, men fra radikal side afviste man da tanken om sådanne forhandlinger. Man betegnede dem som farlige og forkastelige og troede ikke på, at I. C. Christensen førte dem⁶).

*

Efter I. C. Christensens afgang blev den 12. oktober 1908 Det moderate Venstres leder, *Niels Neergaard*, konsejlspræsident og forsvarsminister, og den 12. februar 1909 forelagde han i folketinget forslag til forsvarets ordning. Et led i denne ordning var anlæggelsen af 9 fremskudte forter på linjen Vedbæk-Søndersø-Store Vejleå. Forterne ville koste 10,5 millioner, og Neergaards forslag betød desuden en engangsbevilling på 5,2 mill. kr. til hæren og 26,3 mill. til søværnet. Den årlige merudgift var på ialt ca. 3 mill. kr.⁷). Efter Neergaards opfattelse var de fremskudte forter nødvendige,

uden dem kunne vor forsvarsordning overfor udlandet ikke fremtræde som et til alle sider betryggende neutralitetsværn⁸). Neergaard fandt med andre ord ikke Venstre-Reformpartiets forslag ligelig neutralt, og med sit eget tilsigtede han at forebygge, at Danmark kom i et dårligt forhold til England.

27.—28. februar 1909 holdt Det radikale Venstre landsmøde. Munch tilsluttede sig Slengeriks kommissionsforslag som grundlaget for partiets agitation, men han føjede til: „Før vi kan gennemføre nogen ordning, må de andres forslag hindres“.

I landsmøderesolutionen, som var konciperet af Munch, hed det, at fæstningen burde nedlægges som skadelig for Danmarks neutralitet og militæruddgifterne nedsættes. — Munch havde oprindelig foreslået en sætning om „antimilitaristisk samling“, altså en invitation til Socialdemokratiet; men Rode, Brandes og Oskar Johansen fik den fjernet. For Rode var det afgørende, at det ville stille Det radikale Venstre svagere i forhandlingerne om valgsamarbejde. For Brandes har samarbejdet med Socialdemokratiet af principielle grunde ikke virket tiltrækkende. I stedet blev resolutionens slutning en appel til Reformpartiets folk: „Endnu

Øverst: De mosgroede herrer er forsvarskommissionens medlemmer, som Alfred Schmidt i Blæksprutten 1906 forestillede sig, de ville se ud, når kommissionen i 1924 stadig ikke havde afsluttet sit arbejde. („Forsvarskommissionen arbejder. Øjebliksbillede fra 1924“).

Nederst: Forsvarsminister Christoffer Krabbe får efter eget ønske til sine kollegers forfærdelse overrakt kammerherrenøglen. Tegning af Alfred Schmidt i Blæksprutten 1910. Klods Hans mente at kende Krabbes motiv (15. 7. 1910): „I politikens hurlumhej | dens leflen og dens gøglen | tit syntes dunkel os din vej | her har vi altså — nøglen“.

kan Venstres gamle standpunkt — bort med fæstningen, ned med militærudgifterne — føres til sejr!“ Det var Folketingets Venstres syn, som her igen sejrede⁹).

Under behandlingen af Neergaards forslag var Slengerik ordfører for Folketingets Venstre, men større principiel interesse havde Munchs samtidige artikler i Det ny Aarhundrede. Her uddybede han sine udtalelser fra landsmødet. Danmarks neutralitetspligter havde spillet en fremtrædende rolle i debatten. Kunne Munch nu føre bevis for, at vi ingen folkeretlige forpligtelser havde til at hævde vor neutralitet med våbenmagt, var fundamentet i de forsvarsvenlige partiers argumentation rokket¹⁰). Munch slog fast, at der ikke fandtes nogen international aftale om en sådan forsvarspligt. Det eneste, man herhjemme havde at støtte sig til, var udtalelser til forsvarskommissionen af daværende udenrigsminister, professor Deuntzer og landstingsmand, professor Matzen. Deuntzer havde bl. a. sagt, at enhver stat, der gjorde krav på neutralitetens anerkendelse, måtte være rede til at hævde den med våbenmagt. Det ville være et klart brud fra Danmarks side af vor neutralitet, hvis vi uden indvending fandt os i en fremmed stats overgreb i *almindelighed*, også hvis vi indskrænkede os til en blot protest eller nøjedes med en rent formel modstand, der alene gik ud på at konstatere vor neutralitet. I Deuntzers udtalelse lå der efter Munchs anskuelse ikke andet, end at vi burde have et militærvæsen, der nogenlunde svarede til, hvad andre stater „forholdsmæssig“ set havde. Derfor kunne Deuntzers ord godt forliges med nedlæggelsen af fæstningen og nedgang i militærudgifterne. Vort forsvar var forholdsvis lige så stort som andre småmagters. Hvis en fremmed stat angreb med en så overvældende styrke, at vi ikke havde udsigt til at forsvare os med held, behøvede vi kun at konstatere vor neutralitet, havde Deuntzer sluttet sin erklæring til kommis-

sionen. Men intet var sikrere, skrev Munch, end at en stormagt altid ville angribe med en ganske overvældende overmagt¹¹).

Deuntzer havde efter sin detronisering i 1905 nærmet sig Folketingets Venstre og Det radikale Venstre. Dette var måske baggrunden for, at Munch ikke polemiserede mod Deuntzers 6 år gamle udtalelser. Det var meget rimeligt i det ene tilfælde, thi ifølge de af Statens statistiske Bureau foretagne beregninger lå Danmark i midten i henseende til de europæiske landes forholdsmæssige militæruddgifter¹²). Derimod virkede udlægningen af det øvrige noget hårtrukken; det var næppe uberettiget, at Reformpartiet tog Deuntzers udtalelser til indtægt.

Professor Matzen var derimod en politisk modstander, og hans argumenter kaldte ikke i samme grad på Munchs fortolkningsevne, dem kunne man gå mod med fynd og klem. Ingen af Haager-konventionens bestemmelser havde ét ord om den neutrale stats forsvars- og rustningspligter, hævdede Munch. Matzen — og Neergaard — byggede kun på citater af folkeretsforfattere, der var vage, uklare og indbyrdes modsigende. Iøvrigt var det ikke folkeretslærerne, men de positive aftaler mellem staterne, der betød noget. Og ved Haageraftalerne af 1907¹³) var der truffet en traktatmæssig bestemmelse, som efter Munchs mening i høj grad forøgede de neutrale staters sikkerhed. Krænkelser af neutraliteten var herefter kontraktbrud overfor alle i aftalerne deltagende stater. I henhold til aftalerne havde den neutrale stat ingen pligt, men nok en ret til i fredstid at holde et „forholdsmæssigt“ militærapparat eller til med våben at modsætte sig angreb. Ganske vist havde vi pligt til at anvende de forsvarsmidler, vi var i besiddelse af, men kun mod mindre neutralitetskrænkelser, overfor hvilke der var brug for politiforanstaltninger, men ikke for egentlig kamp.

Disse politiforanstaltninger kunne fuldt ud varetages ved det radikale forslag, og herudover var det overladt den enkelte stat selv at bestemme størrelsen af sit militære beredskab¹⁴).

Ret beset kan det næppe siges, at de påberåbte Haag-aftaler indeholdt krav om forpligtelser for de neutrale stater af den art, som Højre og Reformpartiet mente. I landkrigskonventionen hed det kun, at en neutral stat „ikke skal tolerere (ne doit tolérer) krigsførende magters transit (§ 2), oprettelse eller anvendelse af krigsvigtige anlæg (§ 3) eller formering af hærafdelinger på sit territorium (§ 4). Det måtte da øjensynlig være en skønssag, hvor meget militær der krævedes hertil.

Det er efter min opfattelse forbundet med større vanskeligheder at afgøre, om folkeretlige forpligtelser i udvidet forstand var forudsætningen for Haag-aftalerne, og om folkeretlig praksis i det hele taget motiverede et stærkt svar. Dette havde folkeretseksperten Matzen hævdet, men han var som landstingsmand for Højre engageret i forsvarsdebatten og havde før stillet sin jura i partipolitikens tjeneste; man kan derfor næppe tillægge hans mening nogen kvalificeret vægt. Både Reformpartiets og Højres påberåbelse af folkeretten forekommer ex eventu, ligesom de radikales skelnen mellem „forsætlige“ og „uforsætlige“ krænkelser synes ret teoretiske og i praksis vanskelig at operere med. Begge de stridende parter tog folkeretten til indtægt.

Munch hævdede fremdeles, at der intet krav var rettet til Danmark fra nogen magt om opretholdelsen eller gennemførelsen af den ene eller anden fæstning, thi et sådant krav ville være meddelt forsvarskommissionen¹⁵). Her tog han fejl. De Lütkenske forhandlinger, som Munch som nævnt ikke troede på, var strengt hemmelige, og det måtte være en højst betænkelig sag, dersom forhandlinger af en så konfidentiel karakter blev meddelt et forum som forsvars-

kommissionen af 1902. Munch føjede til, at det var uværdigt og uforstandigt at bygge vor opfattelse af Danmarks militærordning på gætterier om, hvad den ene eller anden stormagt ønskede, vi skulle gøre¹⁶). Her kom han i modstrid med sig selv, idet han som en grund for Det radikale Venstres forsvarsordning netop havde anført hensynet til udlandet¹⁷), og der kunne da heller ikke være noget uværdigt eller uforstandigt i for et lille land at tage hensyn til stormagterne, hvilket Munch senere som minister iøvrigt også selv gjorde.

Herudover gentoges en lang række af de argumenter, som før havde været ført i marken, derunder især at det Neergaardske forslag var militært værdiløst, og at det kun ville øge faren for, at vi ville blive Tysklands tvungne hjælpere¹⁸). Om de fremskudte forter sagde Munch, at det var ganske ligegyldigt, hvilke befæstningsanlæg vi havde, de ville altid være til fordel for enten Tyskland eller England. Den eneste sikre udvej til ikke at begunstige nogen var at nedlægge vore fæstningsværker, så forsvandt al preference. Desuden mente han, at vi ville have større udsigt til en forbigående okkupation, hvis København og det øvrige land lå værgeløst hen¹⁹).

I C. Christensen måtte med sit kendskab til Tysklands syn på os være modstander af Neergaards forslag, og under afstemningen ved folketingets anden behandling den 22. april 1909 forkastedes de fremskudte forter, idet Reformpartiet splittedes på spørgsmålet. 35 reformmænd fulgte I. C. Christensen og stemte imod, mens 12 reformmænd, heraf 3 ministre, gik med Neergaard. Denne havde gjort vedtagelsen af de fremskudte forter til et kabinetsspørgsmål, og da valgperioden samtidig var udløbet, fandt der folketingsvalg sted den 25. maj²⁰).

I det forsvarsudvalg, der havde afgivet betænkning den

6. april 1909, foreslog Folketingets Venstre (Slengerik og Zahle), at Danmark til varetagelse af sine folkeretlige forpligtelser, til at hindre danske i at begå neutralitetsbrud og til at imødegå småkrænkelser, burde have let bevægelige hærafdelinger og hurtigtsejlende vagtskibe anbragt forskellige steder i landet, således at der hurtigt kunne tilvejebringes en væbnet politivagt på de steder, hvor den tilfældige krænkelser fandt sted. Ved ændringsforslagene fulgte man Folketingets Venstres kommissionsindstilling, idet man dog herudover foreslog afskaffelse af garden, gardarhusarregimentet og det svære artilleri — en beskeden tribut til Odense-programmet²¹).

For søværnets vedkommende stillede man forslag om en flåde omfattende 8 vagtskibe på fra 1000 t til 2500 t, 9 politiskibe à 500 t til anvendelse ved opmåling m. v. samt 8 mineskibe og torpedobåde à 100—150 t. Orlogsværftet skulle nedlægges. Efter dette forslag mente Slengerik og Zahle, at marinen ville kunne opfylde de forpligtelser, som kunne opstå for landet under krigsførelse i danske farvande²²).

*

Valgkampen drejede sig naturligvis om militærspørgsmålet, og da navnlig fæstningen. Mens der endnu ved valget i 1906 havde været nogen usikkerhed og ligefrem uenighed i de radikales optræden i forsvarsspørgsmålet, så stod man i 1909 langt mere samlet. Partiet var blevet tre år ældre, organisationen fastere, og den af Munch udformede ideologi havde vundet større indpas. Modsætningen mellem Folketingets Venstres indstilling og Det radikale Venstres Odense-program lykkedes det at dække over, sikkert især fordi Munch og Rode udadtil gik uforbeholdent ind for det Slengeriske forslag. Endvidere havde Reformpartiet stillet

forslag om en bekostelig søbefæstning, hær og flåde, og endelig kom som en gave fra oven: Neergaards fremskudte forter, der bragte splittelse i Venstre-Reformpartiet og mellem dette og Det moderate Venstre. Der var således angrebsstof nok for de radikale²³).

Når man yderligere betænker, at Alberti-sagen, i hvilken Det radikale Venstre bl. a. på grund af Rodes skarpsindige artikler stod så stærkt, endnu var ganske frisk, er det forståeligt, at de radikale var godt rustet i den valgkamp, de med stor energi og pågåenhed deltog i. De gik da også styrket ud af valget. Mandattallet steg fra 9 (+ 2 løsgængere) til 15 (+ 5 løsgængere). Blandt de nye folketingsmænd var Munch og Rode, hvorved den radikale fløj styrkedes overfor Folketingets Venstre. Som en understregning heraf tog Folketingets Venstre 9. juni 1909 navneforandring til Det radikale Venstre. Sammenslutningen af de to grupper var omsider fuldbåret.

Iøvrigt blev valgets resultat, at Reformpartiet gik fra 57 ned til 38 mandater. Af disse fulgte de 27 I. C. Christensen mod de fremskudte forter, mens 11 var for. Det forhandlende Venstre voksede fra 9 til 11 og Højre fra 13 til 21. Socialdemokraternes mandattal var uforandret 24. Taget under et hele havde tilhængerne af de fremskudte forter altså vundet et par mandater, men nogen militærpolitisk klaring havde valget alligevel ikke bragt.

I en kommentar udtalte Munch, at udsigterne til at hindre den nye militærpolitik var gode. Han mente, at det kunne lykkes at skyde forsvarssagen ud, indtil der atter i folketinget var et fast flertal for Venstres gamle militærpolitik. Efter hans opfattelse ville det være parlamentarisk korrekt, om Neergaard trådte tilbage og afløstes af et forretningsministerium, der gennemførte en retfærdig valgkredslov og derpå udskrev nyt valg²⁴).

Stillingen var vanskelig for ministeriet Neergaard. Det kunne i folketinget højst regne med 43 stemmer imod 71. I. C. Christensen var situationens herre, og det var hans faste hensigt at umuliggøre Neergaards „anti-tyske“ fremskudte forter. „Får jeg ikke denne sag gennemført, så går jeg ud af dansk politik“, sagde han 8. juni til landstingsmand Madsen-Mygdal²⁵). Fire dage efter indkaldtes rigsdagen til overordentlig samling, og Neergaard forelagde igen sine forsvarsforslag med de ændringer, han havde kunnet acceptere, men de fremskudte forter var stadig med²⁶).

Da forslaget i slutningen af juni gik i udvalg, repræsenteredes Det radikale Venstre af Slengerik, Zahle og som ny mand, Munch. Det betød dog ingen ændret holdning alene af den grund, at Det radikale Venstre var bundet af Folketingets Venstres indstilling fra den foregående udvalgsbehandling. Det radikale mindretal føjede kun til, at det fandt det uforsvarligt, hvis rigsdagen gennemførte en omordning af vort militærvæsen uden folkeafstemning²⁷).

31. juli 1909 måtte Neergaard demissionere. Hans forter var faldet med 63 stemmer mod 41. I. C. Christensen havde sat ham mat, og han blev nu selv forsvarsminister i ministeriet Holstein-Ledreborg. Forudsætningen for ministeriet var et forlig mellem de tre venstregrupper, tiltrådt af folketingets Højres flertal og de frikonservative og gående ud på, at landbefæstningen skulle opretholdes indtil 1922. Søbefæstningen skulle styrkes, mens de fremskudte forter udgik. I. C. Christensen gik dog med til at rykke det nordlige fløjfort mod syd. De to fløjforter måtte under ingen omstændigheder blive et led i landbefæstningen²⁸).

De radikales opposition fulgte den allerede anførte linje. I landstinget erklærede Edv. Brandes, at han ikke havde lyst til at gentage, hvad hans meningsfæller havde sagt. Han var af den opfattelse, at det ikke var muligt at sige noget nyt i

forsvarssagen længere. Det var afstemningen, det kom an på, og den skulle nok, sagde han, til sidst falde ud til regeringens fordel. Og det holdt også stik²⁹).

En radikal mistillidsdagsorden forkastedes med 61 stemmer mod 43, og loven om befæstningsanlæg vedtoges derpå med 59 stemmer mod 50³⁰).

24. september 1909 havde I. C. Christensen vundet sin måske største politiske sejr: hans forsvarsordning var blevet gennemført. Tyskland kunne føle sig beroliget.

I sin valgkommentar havde Munch givet udtryk for, at det på grund af folketingets sammensætning ville være muligt at forhindre forsvarslovenes vedtagelse. Det slog altså ikke til. De radikale havde ellers gjort alt, hvad de formåede for at standse dem, men I. C. Christensen var for stærk. Han fik skabt flertal for sit syn, og Det radikale Venstres politik kunne derfor kun blive en protest-politik med ringe chancer for at bringe positive resultater. De radikale skribenters kommentarer var da også præget af den bitterhed, som forårsages af afmagt. Munch skrev: „Det resultat, som foreligger, er da ikke et udtryk for det danske folks vilje. Ansvar for det hviler på overklassetinget og på den kreds af intrigepolitikere, der endnu har magten i folketinget i kraft af en uretfærdig valgordning³¹).

Det er forståeligt, at de radikale kun nødigt bøjede nakken, thi udfaldet viste, at deres store anstrengelser kun kan karakteriseres som et enormt kraftspild.

KAPITEL VIII

I regering

En måned efter, at I. C. Christensens forsvarslove var blevet vedtaget, kom Det radikale Venstre selv til magten og skulle nu — hvor paradoxalt — føre de nys så hæftigt angrebne love ud i livet. Baggrunden for denne uventede begivenhed var ministeriet Holsteins demission foranlediget af et mistillidsvotum stillet af de radikale og støttet af Socialdemokratiet samt dele af Højre. Holstein pegede da på Det radikale Venstre, som den 28. oktober 1909 dannede det første ministerium Zahle. Regeringen støttedes af Socialdemokratiet, men rådede dog kun over 44 af folketingets 114 mandater.

Forud for regeringsdannelsen var på to vidt forskellige hold gået overvejelser af forsvarspolitisk karakter. Kongemagten havde vist sig ængstelig ved udsigten til, at en radikal regering skulle forvalte den nye forsvarsordning; Zahle fik dog ryddet betænkelighederne af vejen ved overfor kongen at erklære, at forsvarslovene ville blive overholdt¹). Men også partiet måtte beroliges; var det nemlig foreneligt med partiets tarv og idéologi at sidde med ansvaret for virkeliggørelsen af disse vidtgående love? På et møde mellem rigsdagsmænd, redaktører og partiets forretningsudvalg den 23. oktober spurgte redaktør *H. Bernild*, Hillerød, hvorledes ministeriet var stillet overfor militærlovene. Rode sva-

rede, at finansloven ville blive fremsat, som den var. Forsvarslovene måtte respekteres, men kunne administreres „uden lumskeri og uden fremskyndelse“ — en udtalelse, der viste den betydning, Rode tillagde alene det at sidde inde med regeringsmagten. Hans mening var med andre ord, at regeringen ikke ville gøre en tøddel udover det, den var pisket til, og med dette svar var forsamlingen tilfreds. På de efterfølgende interne møder af tilsvarende karakter drøftedes spørgsmålet ikke mere²).

Det var en given sag, at et så udpræget mindretalsministerium måtte balancere med forsigtighed for ikke at udæske folketingsflertallet. Det virkede som en erkendelse heraf, at det blev Christoffer Krabbe, der som forsvarsminister tildeltes den for en radikal politiker lidet misundelsesværdige opgave at iværksætte og administrere I. C. Christensens militærordning. Krabbe var som beskrevet foran den mest forsvarsvenlige af partiets fremtrædende folk. Hans udnævnelse synes ikke på forhånd at have fremkaldt vanskeligheder hos den mere radikale fløj, der formentlig har indset det taktisk ukloge i at udnævne en udpræget antimilitarist; iøvrigt var opgaven jo ret bunden. Men glæde kunne Krabbes udnævnelse ikke vække hos de antimilitarister, der huskede, at Krabbe i 1883 i sin egenskab af formand for folketinget havde nedlagt energisk modsigelse mod Hørups berømte *Hvad-skal-det-nytte-tale*³).

Det ville være en ørkesløs demonstration at forsøge at ændre forsvarslovene, sagde Edvard Brandes, da han som finansminister den 30. oktober 1909 forelagde finansloven. Og han tilkendegav klart ministeriets holdning overfor forsvarsordningen med de mange gange senere citerede ord: „Lov er lov, og loven skal overholdes“. Men regeringen ville til gengæld heller ikke gå ud over, hvad der med nødvendighed krævedes⁴). Da Zahle den 3. november havde

ordet, forstærkede han denne sidste udtalelse ved at sige, at ministeriet krævede den yderste sparsommelighed, og at det senere ville optage en forhandling med finansudvalget om en strækning af de militære bevillinger, motiveret med den dårlige økonomiske situation⁵).

Dette lod ikke vente på sig længe. En måned efter foreslog Krabbe finansudvalget at nedsætte budgettet for finansåret 1910—11 med ca. 6 millioner kroner. På marineministeriets konto sparede 200.000 kr. på 6 torpedobåde, mens resten faldt på krigsministeriet; opførelsen af visse søbefæstningsværker straktes, og indretningen af nogle øvelsespladser og lejre blev skudt ud. Forslagene mødte ingen modstand hos de andre partier.

Regeringen havde hermed dokumenteret sin vilje til at begrænse forsvarsudgifterne; men Krabbe føjede dog loyalt til, at foranstaltningerne ifølge generalkommandoen gik ud over rekrutuddannelsen. Skulle den finansielle situation bedres, ville han derfor søge bevilling optaget på tillægsbevillingsloven⁶).

Under finanslovens anden behandling ironiserede I. C. Christensen over, at ministeriet satte sig til rette og bare påberåbte sig, at lov var lov, og at loven skulle holdes i stedet for at forsøge at få den ændret, hvis den virkelig var en landsulykke. Rode henviste til partistillingen, som gjorde ændringer umulig, og da I. C. Christensen fremturede, tyede Rode med held til den politiske historie. Han mindede om, at I. C. Christensen i 1895 ikke havde søgt at ændre 1894-forliget, skønt han og hans meningsfæller dog havde rådet over et flertal i folketinget. Så tav I. C. Christensen⁷).

*

På baggrund af de mange indre brydninger i partiet på det forsvarspolitiske område kunne man have ventet, at be-

tænkelige røster ville have lydt i den radikale presse, men det var ikke tilfældet. Der ydedes fuld dækning fra denne side og ingen ængstelse kom til orde over, at de radikale nu sad med ansvaret for nogle forsvarslove, som partiet af al magt havde modarbejdet. Men svært må det have været for mange — både redaktører og andre — at undlade at give udtryk for bekymring. Imidlertid lod man altså selve sagen ligge og ærtede i stedet officersstanden. Det gik ikke af uden skærmydsler. Regeringen måtte i begyndelsen af 1910 lade trafikminister *Jensen-Onsted* falde, da han om officererne havde sagt, at de havde affundet sig med forsvarslovene, fordi de havde fået lønforhøjelse. Krabbe vanskeliggjorde i samme anledning forholdet til de øverste militære, idet han samtidig med at forlange *Jensen-Onsteds* afgang gav general J. V. Gørtz en tilrettevisning, da denne i *Nationaltidende* havde påkaldt offentligheden overfor trafikministeren.

Heldigt var det heller ikke, at Krabbe kort efter inter-
venerede, fordi en officer ønskede at optræde som stiller for en konservativ kandidat ved valget i maj 1910. Støttet af krigsministeriets direktør hævdede officeren, at Krabbe direkte havde forbudt ham at være stiller for en ikke-regeringsvenlig kandidat. Ganske vist dementerede Krabbe, men dementiet indeholdt en passus om, at han nok havde forholdt direktøren, at det ikke var i sin orden, om officeren optrådte som stiller mod regeringen. Det var ikke en erklæring, der var egnet til at afkræfte beskyldningen. Krabbe havde øjensynlig været på gyngende grund, og historien, der selvfølgelig udnyttedes af modstanderpressen, voldte partiet noget besvær.

Samtidig skrev pacifisten, redaktør Aubeck i *Hobro Avis* uden blik for de vanskeligheder, han derved kunne volde ministeriet, en højst krænkende og lidet gennemtænkt arti-

kel om officersstanden, hvori det bl. a. hed: „Vi må begynde fra neden, få den opfattelse ind i folk, at det at være frivillig militær er en beskidt bestilling, ikke en smule bedre end bøddelens og stimandens. Dette gælder såvel underofficerer som officerer. At befolkningens voksne mandfolk bliver tvunget til at uddannes som mordere, er allerede galt nok. Men de, som går frivilligt ind i den metiér, de, der bliver i den længere, end de er pisket til det, de bør i det almindelige omdømme reduceres til borgere af 2. klasse. I rangforordning er deres plads næst efter bøddelens“.

Udtalelsen var gefundenes fressen for oppositionen, og folketingsmand, oberst N. P. Jensen brugte den med effekt. Rode erklærede om Aubecks artikel, at den ikke var udtryk for en „politisk anskuelse“, det var en individualistisk opfattelse af samme art som Tolstojs — formentlig uden sammenligning iøvrigt. Krabbe værdigede i sin svartale overhovedet ikke Aubecks artikel ét ord. På den anden side kan der ikke være skygge af tvivl om, at han var uenig med Aubeck. Det fremgik af hans svar, der klart lod hans forsvarsvenlige ansuelser skinne igennem. Forsvarsministeren sagde: „Der er ikke dér [i ministeriet og i partiet] nogen uoverensstemmelse om, at vor hærmagt ikke alene er en nødvendighed for os, men at den er et gode for landet, og at vi skal pleje den med hele den omsorg, som vi vier enhver statsinstitution . . . En væbnet magt skal vi have, og en væbnet magt skal den, som har med den at gøre, søge at pleje og udvikle . . .“ Han havde aldrig fundet anledning til at sige sådanne almindeligheder, hvis ikke han var blevet provokeret dertil af N. P. Jensen, sluttede han⁸).

Udtalelsen kan ikke være gennemdrøftet i ministeriet eller partiet. Munch og Rode ville aldrig have godkendt en så decideret tilkendegivelse. I. C. Christensen greb den straks, påpegede, at den var i modstrid med Det radikale Venstres

kampagne under valget og satte den i en virkningsfuld modsætning til Aubeck, der kørte videre med tonen fra før regeringsdannelsen. I. C. Christensen sluttede ironisk med at at sige, at det var godt, at ministeriet Holstein ikke var blevet siddende, thi så ville spektaklet sandsynligvis have fortsat. „Nu er forsvarsvæsnen og hæren her i landet i pleje hos de radikale, og den højtærede forsvarsminister har erklæret, at han er plejefar“⁹).

Krabbes udtalelse, der selvfølgelig ikke kunne holdes nede, vakte opstandelse blandt de radikale. Var partiet ved at skifte signaler? En tillidsmand skrev til Zahle og forlangte Krabbes hoved på et fad. Det skete dog ikke, men udtalelsen, der afgjort svækkede Krabbes position i partiet, gav anledning til interne drøftelser¹⁰).

Rode havde brug for hele sin dialektiske evne for at manøvrere partiet ud af Krabbes spinatbed, men helt lykkedes det ikke. Han opstillede en noget fiktiv sondring mellem hærordningen af 1909 og hæren som institution — det var denne sidste, der skulle „plejes og udvikles“. Men når Det radikale Venstre fik flertal i folketinget, ville det gå angrebsvist til værks overfor forsvarsordningen¹¹).

Også under finanslovens tredje behandling måtte regeringen høre for Krabbes udtalelse, nu sat ved siden af f. eks. Munchs artikler i Det ny Aarhundrede. Det kneb for regeringen at værge for sig. Navnlig venstremanden Anders Nielsen drev en kile ind mellem Krabbe og de andre ministre, og Niels Neergaard angreb ministeriets udtalte lyst til at „pille ved“ fæstningen før 1922. Talrige debatter fandt sted, uden at man nåede til nogen afklaring. Højre, der ellers ikke havde været utilfreds med Krabbe, mistede nu troen på ham, da regeringen — formentlig for at afsvække indtrykket af Krabbes udtalelse — fjernede nogle poster på finansloven og iøvrigt stillede en revision i udsigt. De mange angreb styr-

kede ikke ministeriet, og da samtidig andre sager kørte fast for det, opløstes folketinget den 16. april 1909, og valg berammedes til 20. maj¹²).

*

En måned forinden holdt Det radikale Venstre landsmøde, og der blev her lagt op til, at valget skulle stå på I. C. Christensens militærlove. Bransager havde lavet udkastet til den politiske udtalelse, men det blev kasseret som „for langt og ikke fanfare nok“. I stedet konciperede Edvard Brandes opråbet, der rettede et skarpt angreb på militærforliget fra 1909, „Venstres store forræderi“. „Hvad Venstre har villet, var slået til jorden, hvad Højre har ønsket, var fremmet. Militarismen havde sejret, og millionernes bortødslen skulle begynde . . .“ I hæftige og demagogiske vendinger omtaltes forsvarsordningens økonomiske tryk, der fik landet til at vånede sig, millionskatter var uundgåelige. Først til sidst i opråbet nævntes grundlovssagen, der ellers var et ret afgørende spørgsmål på daværende tidspunkt. Det var tydeligt, at Det radikale Venstre ventede sig meget af et valg på forsvaret¹³).

Kampen om fæstningen, Neergaard contra Zahle. Frit efter „Hamlet“.

*Forsvarssagens gode ånd:
Stands, stands, gak flux tilbage
og øv ej vold mod volden.
Har Borgbjergs præk da rent forgiftet dig?
Husk lov er lov, og lov bør holdes,
stik flux dit sværd i balgen atter.
Følg lovens bud, tag fat,
du skal befæste!
Thi ellers, gys — hver midjenat
jeg dig vil gæste.*

Tegning af Alfred Schmidt i Klods Hans 15. 4. 1910.

Under valgkampen blev Det radikale Venstre angrebet på to fronter. De sagligt betonedede angreb beskæftigede sig med partiets hensigter, hvis det vandt valget — og drillerierne angik Krabbes virksomhed som forsvarrets plejefar. I partiets valgbook forsøgte man at væbne folketingskandidaterne ved

at udlægge Krabbes udtalelse om at pleje og udvikle den væbnede magt derhen, at det var hans mening, at ånd og tone burde være så god som mulig i værnene¹⁴). Hvad det første — og unægtelig mest betydningsfulde spørgsmål — angik, førtes debatten på de gammelkendte argumenter. Interessant er dog i denne forbindelse en polemik mellem Højre-bladet Horsens Avis og Politiken i april 1910. Horsens Avis, der så den dybere mening med I. C. Christensens forsvarsordning og skrev åbent derom, påstod, at de radikales ønske om at hindre forbedringer af Københavns søbefæstning ville gå ud over Tysklands præference-stilling og dermed afføde en farlig tysk vrede. Politiken svarede, at England til gengæld ville være glad for det radikale ministerium, der ønskede at berøve Tyskland dets præference-stilling. Fra radikal side så man altså stadig ikke — eller ville måske ikke se — den egentlige tanke bag 1909-ordningen: at berolige Tyskland¹⁵). En ny og ikke uvæsentlig udenrigspolitisk betragtning føjedes dog til. Indenfor det sidste år var stormagtsflåderne blevet så store, hævdede Zahle, at de kun med besvær kunne gå gennem Storebælt og slet ikke gennem Øresund, hvorfor kamp ved indsejlingen til Østersøen var lidet sandsynlig i tilfælde af krig mellem England og Tyskland. Nordsøen ville blive den givne valplads, og Danmarks strategiske betydning og faren for vor inddragelse i krigen var dermed i høj grad formindsket. Dette forhold bekræftedes efter Zahles mening yderligere ved, at Tyskland i april 1910 havde oplaceret sin flåde, så ikke længere Kiel, men Wilhelmshaven nu var den første tyske krigshavn¹⁶).

I 1909 havde Munch sagt, at I. C. Christensens forsvarsordning var bygget på sand, og at den ville blive dømt af vælgerne, første gang de fik lejlighed til at udtale sig¹⁷). Det gjorde de den 20. maj 1910, men folkeflertallet mis-

kendte ikke I. C. Christensen eller de partier, der bar ansvaret for 1909-ordningen. Ved valget fik tilhængerne 53 pct. af stemmerne mod 52 pct. ved valget i 1909 og modstanderne 47 pct. mod 48 pct. året før¹⁸). Radikale og socialdemokrater beholdt uforandret 20 og 24 pladser, mens I. C. Christensen og hans tilhængere med en mandatgevinst på 8 gik styrket ud af valget.

Ministeriet Zahle demissionerede straks efter valget og afløstes den 5. juli 1910 af ministeriet Klaus Berntsen, efter at der var faldet dom i rigsretssagen mod I. C. Christensen og fhv. indenrigsminister Sigurd Berg vedrørende deres forhold til Alberti. Ved regeringsskiftet nedkaldte Krabbe som bekendt stor vrede over sit hoved ved ganske overraskende at lade sig udnævne til kammerherre. De radikale ville ikke vide af en kammerherre; Krabbe måtte nedlægge sit mandat, og Rode, der var faldet ved valget i Holbæk, blev da kammerherrens efterfølger i Kalundborg-Samsø-kredsen.

Krabbe var utvivlsomt en dygtig og fast administrator og en fortrinlig parlamentariker, men når hans ministertid ikke blev nogen succes, skyldtes det først og fremmest hans forsvarspolitiske tankegang, der bragte ham i et misforhold til partiets toneangivende mænd, samtidig med at hans stejle og selvbevidste væsen lod ham komme på kant med officererne, men så man bort fra de Krabbeske uheld, havde de radikale vist sig regeringsdygtige. De havde dokumenteret, at de kunne forvalte forsvaret, og at de uden større besvær var i stand til at holde partiet samlet, selv på trods af Krabbes forvildelser.

*

Brandes havde i 1909 sagt, at forsvarssagen nu var „død“, og det er rigtigt, at den med vedtagelsen af I. C. Christensens lovkompleks havde fundet sin foreløbige afgørelse, men

debatten førtes usvækket videre for først at glide af dagsordenen efter valget i 1910. I tre-året 1910—13 var der bl. a. på grund af grundlovsforhandlingerne stort set ro om spørgsmålet, når bortses fra de enkelte lejligheder, hvor partierne erindrede om deres synspunkter, for at de ikke helt skulle gå i glemmebogen. Det var tilfældet for de radikales vedkommende under behandlingen af garnisonsordningen i begyndelsen af 1911 og ved andre lejligheder, hvor man krævede militære besparelser, f. eks. ved de sjællandske befæstningsanlæg¹⁹). De frivillige forsvarsindsamlinger omkring årsskiftet 1913 tog man også afstand fra, idet man påpegede deres manglende forsvarsmæssige betydning og konstitutionelle farlighed. Den halve million, der var tale om, var nemlig tilbudt kongen og generalerne uden om den ansvarlige minister²⁰).

Allerede i 1912 trak det op til storpolitisk uvej. Om efteråret begyndte den første Balkan-krig. Fra radikal side gav den ikke anledning til ængstelse, tværtimod hævdede de radikale i marts 1913, at krigsangsten skyldtes militaristernes naive fantasier. Stormagternes ønske om at undgå krig var så stærkt, at selv de vanskeligste Balkan-spørgsmål ville blive afgjort uden krig mellem stormagterne, stod der at læse i Det radikale Venstres valgbook; men også indenfor Socialdemokratiet og Venstre var der stor optimisme. Selv I. C. Christensen skrev i december 1913, at kun den blinde kunne tvivle om, at verdensfreden nærmede sig. Sortseerne ville få uret, fordi de undervurderede fredsarbejdet²¹).

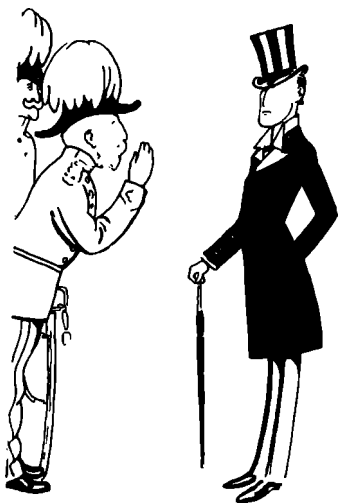
Ved folketingsvalget i maj 1913 vandt de radikale 11 mandater, og partiet dannede da regering den 21. juni 1913. P. Munch overtog forsvarsministeriet; i forhold til forgængerens fra 1909—10 betegnede dette et afgjort skridt til ven-

stre, men udnævnelsen var kun en naturlig fuldbyrdelse af den udvikling, der var foregået i partiet.

— Ingen krig på selv det vanskeligste Balkan-spørgsmål, havde de radikale sagt under valgkampen i foråret 1913, men et år efter — den 28. juni 1914 — knaldede skuddene i Sarajevo, og en verdenskrig brød ud. Den radikale regering blev herunder stillet overfor store forsvarspolitiske problemer, som den måtte — og kunne — løse på det grundlag, I. C. Christensen havde skabt i 1909.

*Generalerne
hilser ærbødigt
den nye forsvarsminister
P. Munch.*

Klods Hans 11. 7. 1913.

KAPITEL IX

Konklusion

Skal man præcisere de radikales forsvarspolitik i den behandlede periode, kan man fastslå, at de alle var enige om det betimelige i nedlæggelsen af Københavns befæstning til lands og til vands. Og endnu et centralt punkt samledes man om, thi ikke blot besvaredes Hørups forkætrede spørgsmål: Hvad skal det nytte? — med: Det kan ikke nytte, men det sagdes også, at endnu gjaldt fuldt ud Tschernings ord fra 1873:

„Det krigsvæbnede Danmark opfordrer, ja tvinger vor overmægtige nabo ved mindste krigsfare for sig selv til at gøre sig til herre over Danmark. Det fredsudstyrede Danmark kan muligvis blive uænset¹).

Men når det gjaldt egne *positive* planer, var uenigheden betragtelig. Springet var stort fra det Flindtske hærforslag til Odense-programmet. Skillelinjen var tydelig.

To retninger havde ført til Det radikale Venstres stiftelse. På den ene side stod den københavnske intellektuelle fløj samlet omkring Den radikale Klub, domineret af Munch og Rode og med Det ny Aarhundrede og Politiken som tale-rør. Denne fløj stod i hvert fald for Munchs vedkommende ikke Reformpartiet særlig nær, men tilstræbte et samarbejde med Socialdemokratiet. Fløjens medlemmer var Odense-programmets fædre og faddere. Til venstre for sig havde den

en ikke særlig talstærk eller indflydelsesrig fraktion af afvæbningstilhængere.

På den anden side stod de politikere, der rev sig løs fra Venstre-Reformpartiet og dannede Folketingets Venstre. Det var mænd som Zahle, Fogtmann, Slengerik og Kristiansen-Beder. — De fleste af dem var provinsens, landdistrikternes mænd, og de var stadig meget præget af fortiden i det gamle parti. Denne ældre Reformparti-fløj var ansvarlig for det Flindtske forslag, der som påvist lå langt til højre for Odense-programmet. Til højre for Folketingets Venstre stod yderligere en fraktion med Krabbe og Brandes som repræsentanter. Heller ikke denne gruppe var særlig stor, og desuden exponerede den sig ikke ofte, når bortses fra visse af Krabbes taler.

Den hele opdeling måtte give Munch og Rode både meningsmæssigt og taktisk en central placering, som de i kraft af deres dygtighed, politiske instinkt og smidige forhandlingsevne stedse forstod at bevare; men vi har også set, hvorledes de til trods herfor længe kæmpede en forgæves kamp med Folketingets Venstre. Det var derfor hensigtsmæssigt at dække over den indbyrdes uenighed ved at gennemkritisere de „overmilitaristiske“ forslag. Dette standpunkt fik Munch gennemført. Under forsvarsdebatten i 1909 gik man meget offensivt til værks, men der spores nu en større ensartethed i behandlingen af egne planer. Det konkrete forslag var stadig det Slengeriske, men alle argumenterne, hele den teoretiske baggrund var Munchs. De to fløjes sammenslutning tilendebrogtes formelt ved Rodes og Munchs valg i maj 1909 og ved Folketingets Venstres navneforandring. Fra da af blev der stort set trit og retning i Det radikale Venstres militærpolitik. Munch og Rode, der var bedre udrustet teoretisk, taktisk og politisk end de for-

henværende reformmænd, kunne sætte deres synspunkter igennem.

Betragter man ensidigt de radikales forsvarspolitik, således som det er gjort i dette skrift, undrer man sig over, at det overhovedet var muligt for Det radikale Venstre at bevare hele denne i forsvarspolitisk henseende så uensartede skare indenfor partiet. Forklaringen kan ikke alene være enigheden om visse enkle, militærpolitiske grundsætninger, men snarere at de økonomiske og sociale faktorer havde større betydning for sammenholdet i partiet, end man ofte gør sig klart.

*

Det vil til slut være naturligt at stille det spørgsmål, om de radikale da opnåede noget på det forsvarspolitiske felt i den omhandlede periode. Kunne deres modstand nytte? Hvad det centrale problem, 1909-ordningen, angår, svarede Munch selv: Det lykkedes ikke at hindre udvidelsen af vort militær. Heri havde han ret. Men han tilføjede: „Men den blev langt mindre vidtgående, end den ville være blevet, hvis modstanden ikke var sat ind med så stor styrke“²). Påstanden er ubevislig; håndgribelige kendsgerninger er det derimod, at forsvarsordningen af 1909 blev endog meget mere vidtgående, end Det radikale Venstre (og Folketingets Venstre) havde ønsket. Danmark erklærede sig ikke vedvarende neutralt, hæren og flåden blev ikke indskrænket til en grænse- og søpolitivagt, militærudgifterne nedbragtes ikke, København erklæredes ikke for en åben by, og den bestående fæstning blev ikke nedlagt straks. I stedet fik vi et forsvar, der var blevet til på grundlag af forhandlinger med en fremmed magt, et forsvar, der begunstigede Tyskland. Under hæftig radikal protest blev det vedtaget at udvide hæren, forstærke og modernisere flåden, forøge militærudgifterne, bevare og vedligeholde landbefæstningen til 1922 og udvide

søbefæstningen betydeligt. Ved regeringsdannelsen i 1909 måtte de radikale selv påbegynde iværksættelsen af 1909-ordningen. Det stillede spørgsmål må derfor besvares med nej.

Og dog opnåede Det radikale Venstre noget. Det skabte i tiden 1903—1909 det grundlag, ud fra hvilket det under Munchs ledelse sammen med Socialdemokratiet 20 år senere skulle komme til at øve afgørende indflydelse på Danmarks forsvarspolitik, og i perioden 1909—10 dokumenterede det over for sig selv og andre, at det var i stand til loyalt at administrere og udføre militærlove, som partiet på afgørende punkter var imod — dette fik stor betydning 4 år senere.

Noter og henvisninger

KAPITEL I

(*Forkortelser side 101—102*).

- 1) Et utrykt forarbejde (Det radikale Venstre og forsvarsspørgsmålet 1905—09, 1951) til denne afhandling er benyttet i Erik Rasmussen og Roar Skovmand: *Det radikale Venstre 1905—55* (1955).
- 2) I. C. Christensen: *Venstre-Reformpartiet*. 1898, p. 13, 62.
- 3) *Tilskueren* 1889, p. 1014 ff.
- 4) Schultz V, p. 374; RFF. 1895—96, p. 3077.
- 5) RFF. 1898—99, sp. 1868 f.
- 6) Pol. 12. 1. 1901.
- 7) Ove Rode: *Før Partiets Dannelse*. *Det radikale Venstre 1905—30*, p. 13.
- 8) R. till. II, B. b., jfr. Rasmussen og Skovmand: *Det radikale Venstre 1905—55*. 1955, p. 20.
- 9) Jfr. Anders Nielsen: *Uroen i Venstre, 1904*; Gustav Philipson i Pol. 5. 3. 1903.
- 10) *Aktstykker til de Lütkeneske Forhandlinger*, p. 50 ff.
- 11) RFF. 1903—04, sp. 2904; *ibidem.*, sp. 2886.
- 12) RFF. 1903—04, sp. 4055 (26. 2.).
- 13) R. till. II, B. b. udat. koncept.
- 14) DNA. I, 1, p. 752.
- 15) R. till. II, B. b. *Beslutning truffet 14. 12. 1903*.
- 16) R. A. 2. Den 8. 3. 1904. „Burde ikke vor radikale krigsminister se korrektur af de to pjecer; det kunne jo være, der var opfundet noget vidunderligt, der gjorde en eller anden betragtning uanvendelig nu ...“ (skrev Munch til Rode).
- 17) Rasmussen og Skovmand, p. 33 f.

KAPITEL II

- 1) Modsætningsforholdet anes allerede i Zahles tale i folketinget 14. 1. 1905, sp. 1690.
- 2) R. till. II D. Ref. af Wivel-mødet.
- 3) R. till. II, B. b. Koncept (jfr. Rasmussen og Skovmand, p. 47).
- 4) Mødet var afbrudt tre og en halv time af en sammenkomst med rigsdagsmænd fra Folketingets Venstre.
- 5) R. till. II D. Referat af mødet 20. 5. 1905, jfr. Det rad. Venstre 1905—30, p. 20 f. — Opråbet offentliggjordes først i april.
- 6) R. till. II, B. b. (indk. breve) 28. 2. 1905; jfr. *ibid.* 26. 4. 1905, brev fra bygmester Jens Andersen, der venter kamp med Berthelsen i Henry George-foreningen („Det synes, som om B. vil benytte foreningen til kamp mod Folketingets Venstre“). J. A. beder om at få det vedtagne programudkast, så han kan væbne sig.
- 7) R. till. II D. Ref. af forretningsudvalgs møde 19. 5. 1905. Forslaget konfirmeredes næste dag af de oprindelige indbydere til landsmødet.
- 8) R. till. II D. Ref. af landsm. 20.—21. maj 1905. På mødet behandlede det forsvarspol. afsnit af et 5-mands udvalg efter forslag fra Rode bestående af Keiser-Nielsen, Claudi Westh, Niels Petersen, Jens Andersen og Munch. Fremgangsmåden affødte protester: „Vi ønsker selv at foreslå udvalgsmedlemmer“ — „Vi vil have parlamentarisme også her“. De 5 blev dog valgt, og ingen af dem havde reelle indvendinger mod afsnitets indhold.

KAPITEL III

- 1) DNA. II, 2, p. 380 f.
- 2) Opfattet på denne sidste måde var tankegangen ikke elskværdig overfor Sverige, og den fik heller ikke lov at stå uimodsagt. På et hovedbestyrelsesmøde sagde Munch, at bemærkningen angående Sverige rummede nogen fare og derfor burde udgå. Rode: Forsvarssagen, 1907, p. 5. Tale holdt i Holbæk 7. 11. 07. Trykt i Politikens kronik og som pjece. — R. till. II D. Ref. af hovedbestyrelsesmøde 7. 1. 1908.
- 3) DNA. III, 1, p. 73, jfr. II, 2, p. 52.
- 4) R. A. II, 21. 8. 1908. Munch til Rode, jfr. DNA. IV 2, p. 405.
- 5) DNA. II, 1, p. 547 f., jfr. III, 1, p. 74 f.

- 6) DNA. III, 1, p. 72 ff. og IV, 228 f. Jfr. N. Petersen: Danmarks Neutralitet, p. 1 f.
- 7) DNA. II, 2, p. 48 f. og V, 2, p. 754 ff., 826 ff.
- 8) Rode: Forsvarssagen, p. 4 f.
- 9) DNA. IV, 1, p. 229 f.; IV, 2, p. 405; V, 2, p. 753 ff. og 826 ff. Rode: Forsvarssagen, p. 9 f. Jfr. „Det kan ikke nytte“ og „Fæstningen er landsskadelig“, flyveskrifter fra Den radikale Klub 1904.
- 10) Gads danske Magasin 1907—08, p. 250 ff., 323 ff.
- 11) Munch i DNA. III, 1, p. 77 f.; IV, 1, p. 104 f.; V, 2, p. 543 ff. Jfr. Jakob Lange i DNA, V, 2, p. 811; Rode: Forsvarssagen, p. 12 f.; Fyns Venstreblad 21. 4. 1906.
- 12) DNA. III, 1, p. 77 ff. Jfr. Bransager: Om Programmet, p. 3 f.
- 13) DNA. IV, 1, p. 106 f.
- 14) DNA. V, 2, p. 653 ff.
- 15) DNA. V, 2, p. 659 f. Jfr. Osv. Hansen, II, 2, p. 477, og Munch i Politiken 20. 6. 1906.
- 16) Ugens Tilskuer 19.—26. 3. 1915. V. la Cour: Paa Vej mod Katastrofen I (1945), p. 19—22. Venstres og Det konservative Folkepartis ordførere i de militærpolitiske debatter i folketinget 1919—22. Også Edv. Brandes i Tilskueren 1930.
- 17) DNA. II, 2, p. 53. Rode: Forsvarssagen, p. 11.
- 18) DNA. II, 2, p. 53 f.; IV, 1, p. 405. Jfr. Rode: Forsvarssagen, p. 7 f.
- 19) Rode: Forsvarssagen, p. 11. Slengerik tog da også afstand fra denne opfattelse ved 1. beh. af lovforslag ang. forsvarrets ordning febr. 1909, RFF. 1908—09, sp. 4082.
- 20) Forsvarskommissionen af 1902. Referat til protokollen II, p. 1303 f. (12. 12. 1906). Han udtrådte altså ikke først ved sin død 6. 5. 1907 som af Rasmussen og Skovmand anført p. 91.
- 21) Ref. t. prot. II, p. 865 (11. 7. 05). Ibid. I, p. XXXII (17. 3. 03), 77 (13. 10. 03), 133 (25. 11. 03), 159 (2. 12. 03).
- 22) Ibid. 134 ff. (25. 11. 03).
- 23) Ibid. p. 67 (13. 10. 03), 480 (22. 2. 05).
- 24) Ibid. p. XXVIII (17. 3. 03), 67 (13. 10. 03), 53 (13. 5. 03), 134 ff. (25. 11. 03), 405 (29. 3. 04), 482 (22. 2. 05).
- 25) Ibid. p. 53 (13. 5. 03), 294 (3. 2. 04).

KAPITEL IV

- 1) RFF. 1905—06, sp. 1595 ff., 2151 ff., 3246 ff., 4216 ff., 5511 ff. Jfr. Madsen-Mygdal: Politiske Oplevelser, p. 186 ff.

- 2) Jysk Morgenblad 1. 18. og 20. 5. 1906. Fyns Venstreblad 3. 5. 1906.
- 3) Hentyder til udtalelser fra I. C. Christensen om, at han i militærspørgsmålet ikke længer nærrede den tro, Venstre i en årække havde hævdet overfor Højre. Se f. eks. Fyns Venstreblad 1. 5. 1906.
- 4) RFF. 1905—06, sp. 386 ff. Allerede da påtaltes udtalelsen af Kristiansen-Beder og af Rode i Politiken 24. og 25. 10. 1905.
- 5) Fyns Venstreblad 7. og 27. 5. 1906. Jysk Morgenblad 23. 5. 1906. DNA. III, 2, sp. 195 ff.
- 6) Venstres Folkeblad 18. 5. 1906. Fyns Venstreblad 1. og 21. 5. 1906.
- 7) R. till. II D. Ref. af landsmøde 13.—14. 4. 1906.
- 8) Horsens Dagbl. 1. 5. 1906. Viborg Stifts Folkeblad 16. 5. 06. Dannebrog 14. og 29. 5. 06. (Dette blad specialiserede sig ligefrem i uenighed hos de radikale).
- 9) R. till. II D. Hovedbestyrelsesmøde 7. 1. 08.
- 10) Smst. landsmøderef. 13.—14. 4. 1906.
- 11) Ved landstingsvalget i sept. s. å. valgtes dog dr. Edv. Brandes i København.
- 12) RFF. 1906—07, sp. 5402 ff., 6775 ff. og 6814 ff.; RFF. 1907—08, sp. 1670 ff., 7636 ff. og 7986 ff.; RFF. 1907—08, sp. 3563 ff., 3692 ff. og 3819 ff.

KAPITEL V

- 1) Ref. t. prot. I, p. 501 (16. 3. 05).
- 2) Ibid. II, p. 870 ff. (11. 7. 05).
- 3) H. E. Flindt (1850—1930). Næstformand i Århus radikale Venstreforening. Militærpolitisk medarbejder ved Jysk Morgenbl. Forfatter til afhandlingen: Byens veto mod at befæstes. DNA. II, 2, p. 341 ff. — Nekrolog Politiken 19. 7. 1930.
- 4) Ref. t. prot. II, p. 1209 ff. (Debatteret under mødet 20. 12. 05).
- 5) Ibid. II, p. 1269 ff., jfr. Flindt til Rode 26. 11. 1907, R. A. 2.
- 6) Politiken 15. 11., 29. 11., 1. 12., 9. 12. 1906.
- 7) Der fandt dog underudvalgsmøder sted.
- 8) Forsvarskom. ref. t. prot. II, p. 1303 (12. 12. 06).
- 9) R. A. 2. Munch til Rode 12. 7. 1907.
- 10) R. till. II D. Hovedbestyrelsesmøde 28. 9. 1907.
- 11) Politiken 27. 11. 1907. Flindt til Rode 26. 11, 7. 12. og 13. 12.

1907. Rode til Flindt (udat. koncept) dec. 1907. R. A. 2. Johs. Schultz (1861—1934) senere kommandør. Bror til den radikale overretssagfører Aage Schultz i Kalundborg, gennem hvem henvendelsen til kaptajn Schultz efter Flindts mening burde rettes.

- 12) R. A. 2. Munch til Rode 5. 1. 1908.
- 13) Aubeck gik dog ind for Slengeriks forbliven for at afværge spørgsmålet: „Hvad vil I? — I vil jo intet“. — Det måtte dog ellers være et større onde for afvæbningstilhængerne at se det Flindtske forslag.
- 14) R. till. II D. Hovedbestyrelsesmøde 7. 1. 1908.
- 15) R. till. II D. Hovedbestyrelsesmøde 16. 5., landsmøde (Kolding) 16.—17. maj 1908.

KAPITEL VI

- 1) Bet. afg. af forsvarskom. af 1902, 1908, p. 9 ff., 16 ff., 22 f., 55 ff., 85 ff. og 457 ff.
- 2) BF. p. 97 ff., 122 f., 497 ff.
- 3) BF. p. 387 ff.
- 4) BF. p. 395, 412 ff., 415. Ved at bevare stillingsvæsnet m. v. forlod man en af Venstres mærkesager fra 1872-programmet.
- 5) BF. p. 400 f., 417. P. 425 hedder det, at forslaget i hovedsagen lægger „den samlede byrde på alle dem, som ved lodtrækning forpligtes til at bære den, og nærmere til en ideel retfærdighed kan man næppe nå“. Det er vel et spørgsmål, om lodtrækning og retfærdighed i dette tilfælde kan sættes i forbindelse med hinanden.
- 6) BF. p. 408 ff., 417 f., 425, 429.
- 7) BF. p. 448 ff.
- 8) Brevet aftrykt BF. 394 f., jfr. 412 f.
- 9) DNA. V, 2, p. 873 f.
- 10) R. A. 2. Munch til Rode 9., 21. og 24. 8. 1908.
- 11) DNA. V, 2, p. 872.
- 12) Kalundborg Dagblad 12. 7. 1908. Social-Demokraten 29. og 31. 7. samt 1. 8. 1908, jfr. 4. og 5. 8. 1908.
- 13) Politiken 31. 7. 1908, jfr. 2. 8. 1908.
- 14) Politiken 5. 8. 1908.
- 15) R. till. II D. Hovedbestyrelsesmøde 7. 1. 1908.

- 16) R. A. 2. Munch 9. 8. 1908, jfr. 21. 8. 1908 og hovedbestyrelsesmøde 1. 9. 1908 (R. till. II D).

KAPITEL VII

- 1) Aktstykker vedr. kapt. Lützens sendelse 1919, sp. 50 ff.
- 2) R. till. II D. Forretningsudvalgs- og hovedbestyrelsesmøde 1. 9. 1908.
- 3) Ibid. Cirkulære af 8. 9. 08, jfr. RFF. 1908—09, sp. 4096.
- 4) R. A. 2. Munch til Rode 9. 8. 1908.
- 5) DNA. V, p. 858, 863 f.
- 6) DNA. IV, 2, p. 227 ff., jfr. De I. C. Christensen-Lütkeneske Forhandlinger. Fortr. pjece fra Det radikale Venstre 1919. L. B. Bolt-Jørgensen: Med sabel og kårde, 1957, p. 26 f.
- 7) Forsl. t. lov om hærens ordning m. v. RTT. A. 1908—09, sp. 3382 ff.
- 8) RFF. 1908—09, sp. 3871, 76 f., 87, 94 f., jfr. BF. p. 9 ff.
- 9) R. till. II D. Ref. af landsmøde, jfr. Det rad. Venstres Landsforbund. Aktstykker 1915, p. 28 ff.
- 10) Tidl. havde Munch strejft problemet: DNA. II, 2, p. 319 f.
- 11) DNA. VI, I, p. 170, jfr. BBF. 1 ff. og 127 ff.
- 12) BBF. p. 250 ff.
- 13) Aftrykt i Bet. afg. af Mil. kom. 1922. II, p. 777 ff.
- 14) DNA. VI, p. 170 ff., 176 f., 398, 550 ff. Jfr. RTB. 1908—09, sp. 2003 ff., Politiken 14. 2. 09 og Munch ibid. 29. 3. 09. Endvidere RFF. 1908—09, sp. 6157 ff.
- 15) DNA. p. 177 f., p. 399, jfr. Slengerik RFF. 1908—09, sp. 4090 ff.
- 16) DNA. VI, p. 379.
- 17) Se kap. II. Neutralitetsbevogtning. (Påstanden om, at vi af hensyn til Tyskland ikke bør afruste).
- 18) DNA. V, 2, p. 862 f.; VI, p. 178 f. 390, 397, 550 og 864. RFF. 1908—09, sp. 4440.
- 19) DNA. VI, p. 394 ff., 401. RFF. 1908—09, sp. 4094 ff., jfr. Rode i Politiken 14. 2. og 15. 2. 1909.
- 20) RFF. 1908—09, sp. 4043 ff., 6241 ff.
- 21) RTB. 1908—09, sp. 2011 f. RFF. 1908—09, sp. 6162 ff.
- 22) RTB. 1908—09, sp. 2053 f., RFF. 1908—09, sp. 6165.
- 23) Se f. eks. Munch: „Valget om fæstningen“, Pol. 9., 10., 11., 12. og 13. 5. 1909, Rode: „Til Eftertanke før Afstemningen“, Pol. 13. 5. 1909 ff., Edv. Brandes m. fl., Pol. 13. og 14. 5. 1909.

- 24) DNA. VI, p. 607 ff.
- 25) Madsen-Mygdal: Politiske oplevelser, 1912, p. 208.
- 26) RFF. 1909, sp. 117; RTA. 1909, sp. 1 ff. (overord. saml.).
- 27) RTB. 1909, sp. 33 ff., jfr. DNA. VI, p. 739.
- 28) Till. t. rigsdagsårb. 1909, p. 24 f.
- 29) RFL. 1909, sp. 294.
- 30) RFF. 1909, sp. 1547, 1565 og 1589.
- 31) DNA. VI, p. 860 ff., jfr. Rode i Pol. 21., 22. og 25. 9. 09.

KAPITEL VIII

- 1) Rasmussen og Skovmand, p. 105 ff.
- 2) R. till. II D.
- 3) Hørup: Skrift og tale, I, p. 252.
- 4) RFF. 1909—10, sp. 199 f.
- 5) Ibidem, sp. 208.
- 6) Aar bog for Rigsdagssamlingen 1909—10, p. 72 ff.
- 7) RFF. 1909—10, sp. 3250 f., 3271 ff. (2. 2. 1910).
- 8) Ibidem, sp. 3251, 3285 f. (Sigurd Berg interPELLerer 2. 2. 10), 3654 ff. (N. P. Jensen 9. og 10. 2. 1910), 3675 f. (Rode 10. 2.), 3888 f. (Krabbe 10. 2.). Hobro Avis 2. 2. 1910. Nationaltidende og Politiken maj 1910, specielt 18. 5. 1910.
- 9) RFF. 1909—10, sp. 3741 ff. (11. 2. 1910).
- 10) Brev til Zahle fra P. Sejersen-Boulstrup 20. 2. 1910, R. Bd. Jfr. Politiken 11. 2. 1910.
- 11) RFF. 1909—10, 3764 ff. (12. 2. 1910).
- 12) Ibidem, sp. 5199 ff., 5232 ff., 5242 ff. (17. 3. 1910), 6672 ff. (13. 4. 1910).
- 13) R. Tillæg II D 23.—24. april 1910. Jfr. Det radikale Venstres Landsforbund, 1915, p. 30 ff. Politiken 2., 12. og 14. 5. 1910.
- 14) Til valget 1910, p. 18. — Krabbes udtalelse om, at vi i 9 å 10 tilfælde måtte kunne afværge fredskrænkelse udnyttedes også, f. eks. I. C. Christensen RFF. 1909—10, sp. 3800 (12. 2. 1907 og under valgkampen, se f. eks. Politiken 14. 4. 1910).
- 15) Horsens Avis 1. 4. 1910, Politiken 2. 4. 1910.
- 16) RFL. 1909—10, sp. 1067 (31. 3. 1910), genoptrykt i Politiken 8. 5. 1910 og i Til Valget i 1910, p. 30 f.
- 17) DNA. VI, p. 860 ff., jfr. Rode i Pol. 21., 22. og 25. 9. 09.
- 18) 1909: Højre 20 pct. (1910: 19 pct.), Venstregrupperne 32 pct.

(34 pct.), Det rad. Venstre 19 pct. (19 pct.), Socialdemokratiet 29 pct. (28 pct.).

- ¹⁹⁾ Politiken 7. 1., 10. 1., 9. 2. 1911. RFF. 1910—11, sp. 6039, 6956 og 7045 ff. RFF. 1911—12, sp. 533. Politiken 14. 4. 1912. Politiken 24. 1. 1913. Rigsdagssamlingen 1910—11, 1911, p. 6 ff.
- ²⁰⁾ Pol. 24. 1. 1913. Til valget 1913, p. 45 ff. Aarhus Stiftstidende 10. og 12. 2. 1913 krævede direkte ministeriet Berntsens afsked på gråt papir, fordi det ikke uden videre ville tage imod pengene.
- ²¹⁾ Til Valget 1913, p. 39. Politiken 15. 2. 1913. I. C. Christensen i Tiden 19. 12. 1913.

KAPITEL IX

- ¹⁾ DNA. V, 2, p. 757.
- ²⁾ Det rad. Venstre 1905—30, p. 196.

Kilder og litteratur

UTRYKTE KILDER

Ove Rodes arkiv. Især P. Munchs breve (A 2) og Det radikale Venstres arkiv (tillæg II). Rigsarkivet. Forkortet: R.

TRYKTE KILDER

Aktstykker vedrørende Kaptajn L. C. F. Lützens Sendelse til Berlin 1906—07 o. s. v. (1919).

Beretning (bd. II, Offentlig Del) og Betænkning (I—II; forkortet: BF.) afgiven af Forsvarskommissionen af 1902 (1908). Referat til Protokollen ved E. Skram. I—II (1909).

Beretning og Betænkning afgiven af Kommissionen til Undersøgelse og Overvejelse af Hærens og Flaadens fremtidige Ordning til Regering og Rigsdag I—II og I—II (1922).

N. Bransager: Om Programmet (1906).

I. C. Christensen: Venstre-Reformpartiet (1898).

Dagspressen (navnlig Politiken).

Gads danske Magasin 1907—08.

Hørup i Skrift og Tale (1902—04).

N. P. Madsen-Mygdal: Politiske Oplevelser (1912).

P. Munch (red.): Det ny Aarhundrede 1903—09. Forkortet: DNA. (Niels Petersen): Danmarks Neutraltet (1908).

Den radikale Klub: Det kan ikke nytte. Flyveskrift nr. 2 (1904).

Den radikale Klub: Fæstningen er landsskadelig. Flyveskrift nr. 3 (1904).

Det radikale Venstre 1905—30 (1930).

Det radikale Venstre: Rigsdagssamlingen 1905—06 og 1910—11. (1906—11).

Det radikale Venstre: Til Valget 20. Maj 1910 (1910).

Det radikale Venstre: Til Valget 1913 med Tillæg (1913).

- Det radikale Venstre: De I. C. Christensen-Lütkeneske Forhandlinger. Fortrolig pjece (1919).
- Det radikale Venstres Landsforbund. En Samling Aktstykker fra 10 Aars Virksomhed (1915).
- Rigsdagstidende. Forkortet: RFF. (folketing), RFL. (landsting), RFA. o. s. v. (tillæg A. o. s. v.).
- Ove Rode: Forsvarssagen (1908).
- Statistisk årbog.
- Tiden (1913).
- Tilskueren (1898 og 1930).
- Aarboeg for Rigsdagssamlingen 1909—10 (1910).

LITTERATUR

- F. Bajer: Danmarks Forsvar ved Grænse- og Politivagt (1918).
- L. B. Bolt-Jørgensen: Med sabel og kårde (1957).
- V. Elberling: Rigsdagens Medlemmer gennem 100 Aar. I—III (1949—50).
- G. Fog-Petersen: Det radikale Venstres Historie I—II (1938—39). Forsvarssagen: Fyrretyve Aars Kampe (1908).
- Vilh. la Cour: Paa Vej mod Katastrofen I (1945).
- Knud Reé (red.): Bogen om I. C. Christensen (1941).
- Schultz Danmarkshistorie V (1942).
- Roar Skovmand og Erik Rasmussen: Det radikale Venstre 1905—55 (1955). Forkortet: Skovmand og Rasmussen.
- A. Thorsøe: Den danske Rigsdag og Udenrigspolitikken 1866—1908 (1913).
- P. Veistrup: Dansk Militærpolitik i det 20. Aarhundrede (1945).